

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«ВПЛИВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА
ПРОЦЕС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ У ЛЬВІВСЬКІЙ ТА ХАРКІВСЬКІЙ
ОБЛАСТЯХ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності:

052 Політологія

Каня Діана Сергіївна

Науковий керівник:

Кандидат філософських наук,

доцент Кисельов С.О.

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 2023 р.

Київ – 2023 р.

План

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ПОКАЗНИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ	6
1.1. Становлення демократії у суспільстві як запорука побудови демократичного громадянства.	6
1.2. Роль довговічної мережі відносин у теорії П'єра Бурдьє.	12
1.3. Соціальний капітал як складова демократичного суспільства за теорією Роберта Патнема.	17
РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯННЯ СУСПІЛЬСТВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ	21
2.1. Відкритість та підзвітність урядів Харківської та Львівської області	21
2.2. Політична поведінка та неформальні інститути	25
2.3. Культурні цінності жителів Харківської та Львівської областей	31
2.3.1. Сприяння демократизації країни та суспільства на Харківщині: мовне питання та ідентифікація	33
2.3.2. Погляди мешканців Львівщини: вплив Заходу та інакомислення	38
2.4. Політика і релігія: історичне формування світогляду	42
РОЗДІЛ 3. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕМПІРИЧНИХ ДАНИХ НА СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ	47
3.1. Конфлікт ідентичностей	47
3.2. Довіра та асоціації взаємного кредиту	52
3.3. Аналіз громадянської залученості	56
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	65
Анотація	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Спираючись на досвід демократичного процесу в Україні, є абсолютно очевидним, що запровадження інституційних реформ поки що не було достатнім. Невіддільним компонентом, який творить демократію, є бажання громадян відігравати активну роль в управлінні. Побудова міцних довірчих зв'язків між громадянами, та громадян з урядовцями сприяє накопиченню соціального капіталу, за якого індивіди набувають найбільшої цінності демократичного правління, що базується на дії та реагуванні, яке можливе лише при високому рівні громадянськості у суспільстві. Співпраця та об'єднання громадян є необхідними для досягнення впливу на остаточний результат того чи іншого політичного руху. Своєю чергою, соціальному капіталу притаманно перетворювати занепокоєння індивідуальною свободою на колективне, що в кінцевому результаті сприяє демократизації.

Регіональний розкол та конфлікт ідентичностей частково відбувається через неякісний соціальний капітал, який породжує клієнталізм, непотизм, та громадянську байдужість. В нашому випадку, цьому значною мірою посприяли й застарілі звички радянського тоталітаризму, плоди якого українці пожинають досі, що висвітлюється в їх поведінці та політичній активності. Значущість соціального капіталу продовжує зростати й для України, адже він допомагає зрозуміти причину певної міри прірви між Заходом та Сходом країни, яка з роками ставала все глибшою.

Метою дипломної роботи є визначити міру впливу соціального капіталу у Львівській та Харківській областях на процес демократизації суспільства цих регіонів.

Виходячи із визначеної мети можна поставити перед собою наступні **завдання:**

- визначити поняття соціального капіталу в розумінні спеціалізуючи на цьому теоретиків;
- розглянути вплив соціального капіталу на процес демократизації;
- за допомогою емпіричних даних порівняти рівень соціального капіталу Львівської та Харківської областей;
- інтерпретувати емпіричні дані, що були отримані в цих областях за допомогою методології Р. Патнема та Д. Бітема.

Об'єктом дослідження є соціальний капітал в Україні.

Предметом дослідження є рівень соціального капіталу Львівської та Харківської областей.

У ході написання курсової роботи було використано декілька **методів дослідження:**

- порівняльний: метод використовувався для встановлення відмінностей між регіонами та порівняння рівня розвитку громадянського суспільства та політичної поведінки двох регіонів;
- описовий: був використаний для отримання опису наявної ситуації в суспільстві та місцевої влади;
- системний: використовувався для вимірювання соціального капіталу як одного з компонентів, що складає єдину систему – демократію;

- структурно-генетичний: визначення, за допомогою історичної складової суспільств, їх наслідкового характеру в сьогоденні.
- статистичний: керуючись принципами методу вдалося дати оцінку розвитку громадянським суспільствам двох областей за допомогою точних показників;

Джерельна база дослідження: результати досліджень Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Соціологічною групою «Рейтинг» щодо питань довіри, співпраці, політичних поглядів, та взаємодії держави й громадян; результати рівня прозорості та підзвітності досліджених Transparency International Ukraine; результати місцевих і обласних виборів та політичні настрої громадян; дослідження Соціологічної агенції Fama, КН «Ін-т міста» стосовно культурних практик у Львові, політичних настроїв на Львівщині; дані соціологічних досліджень Центру Разумкова щодо розвитку напрямку зовнішньої політики України та ставлення українців щодо подій на Сході; використання мап релігійності досліджених Ukrainian Research Institute Harvard University; результати соціологічного дослідження Центру Разумкова щодо відносин українців з релігійними установами; використання даних Соціологічної групи «Рейтинг» щодо динаміки патріотичних настроїв українців; результати дослідження «Слово і Діло» щодо мови викладання в школах Харківщини та Львівщини;

Структура та обсяг курсової роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають в себе 12 підрозділів, висновки, та списку використаної літератури. Обсяг роботи – 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ПОКАЗНИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

1.1. Становлення демократії у суспільстві як запорука побудови демократичного громадянства.

В сучасному світі максимізація свободи індивідуального чи групового вибору почала прирівнюватись до самого визначення демократії, що є цілковитою помилкою. Беручи сьогодні, то ми можемо бачити такий перехід у суспільствах, коли є досить багато свободи, але на порядок менше згуртованості й свідомого напрямку. З дня в день ми приймаємо безліч самостійних рішень, але сукупність цих самих індивідуальних рішень має колективні наслідки, а іноді вони бувають згубними, приносячи шкоду загалу. Це можна пояснити тим, що сама по собі демократія належить до сфери колективних і публічних рішень, а не індивідуальних та приватних¹. Усі громадяни наділені низкою прав, що не залежать від теперішнього уряду – право на вираження власних поглядів та їх відстоювання, право на вільні асоціації та публічні збори, право обирати владу та знати, що саме вона робить від нашого імені. Не дивно, що зараз цими правами нікого не здивуєш, адже ми сприймаємо їх як належне, але саме вони становлять демократичну основу. Ба більше, часто вони є результатом боротьби наших співвітчизників, які давалися їм ціною свого життя, аби зробити уряд підзвітним суспільству, обмежуючи владу диктаторських і олігархічних режимів. Саме тому, зараз і надалі я керуватимусь тим, що демократія є найкращою формою правління за причини того, що це єдиний інституційний пристрій, який має здатність формувати та легітимізувати лідерство у державі.

¹ Beetham D. Democracy: a beginner's guide / David Beetham., 2005. С. 10

Слідуючи певним політологічним дослідженням, можна сказати, що демократія в тій чи іншій державі часто народжується в умовах серйозного конфлікту, з наявністю протистояння конкуруючих сторін, які дбають про особисті інтереси. Звідси, ніяка зі сторін насправді початково не має демократичних цілей як головного мотиву свого розвитку дій. Встановлення демократичних інститутів є результатом тієї неприязні однієї сторони до іншої, і аби позбавитися її впливу, за допомогою демократичних механізмів перша робить вибір на користь демократії. Олександр Фісун, український політолог, називає цей процес «іронією демократії»², де демократія з'являється як наслідок зіткнення егоїстичних груп інтересів. Він зазначав, що одна з груп змушена приймати демократію лише через інстинкт самозбереження, тим самим приймаючи найраціональніший шлях розвитку подій. Ми дещо можемо провести тут паралель, беручи до уваги Україну та Радянський Союз, де перша обрала для себе найраціональніший вид поведінки, аби спробувати порвати тісні зв'язки з Союзом.

Згідно зі статтею 1 Закону України³, Україна визначена як демократична держава. Але чи дійсно вона є такою? Насправді досить важко визначити, чи є країна демократичною, адже неправильним є вимірювати її демократичність за простим принципом «так чи ні». Демократичність держави визначається у порівнянні, але не в порівнянні однієї держави з іншою, а за рядом показників. Тому, за будь-яких намагань виміряти масштаби демократії, «ступінь участі народу в політичній

²Фісун О. Політичний режим України у порівняльній перспективі [Електронний ресурс] / Олександр Фісун. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: https://www.libr.dp.ua/text/sp2008_1_2.pdf.

³ Конституція України - Розділ I [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i#:~:text=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%201.,%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%2C%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%2C%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0..>

діяльності має бути одним із показників»⁴. Звідси, будь-який режим, за якого громадяни не беруть жодної участі в управлінні, не можна класифікувати як демократичний. Аби щось змінити - треба діяти, режим змінюється тоді, коли гравці визнають нові правила гри. Такої ж думки теоретик концепції плюралістичної демократії Роберт Даль, який назвав свою модель поліархією. В його розумінні, поліархія - це правління багатьох, що передбачає високий рівень терпимості до опозиції та можливість впливу громадян на діяльність влади. Проте, сама поліархія не дорівнює демократії, тому що перша є відображенням другої в реальності, вона є практикою ідеальної демократії в житті⁵. Звідси, Р. Даль пропонує вимірювати демократичність тієї чи іншої держави за тим, наскільки опозиція є вільною та наявною публічного суперництва, де є місце змагання за посаду та політичну підтримку, і наскільки громадяни беруть участь в політичних процесах. Важливими також є і сама включеність влади й народу в життя спільноти та розуміння проблем, яке було б засноване на проінформованості, ефективній участі та прозорих виборах. Адже про демократизацію можна говорити лише тоді, коли лібералізація відбувається паралельно з активною участю і високим рівнем залученості громадян.

Доволі часто даючи визначення демократії, ми розуміємо під нею правління більшості, рівність, свободу, конституційне правління, конкуренцію, плюралізм тощо. Так воно і є, але якщо поглянути детальніше, то очевидним є те, що люди не є рівними, адже наділені розумом та певними здібностями зовсім по різному й нерівномірно. Дейвід Бітем, соціальний теоретик, що зробив значний внесок у галузі демократії, був переконаний, що люди є дійсно нерівними й відрізняються своїми світоглядами та пріоритетами, які формують їх переконання. Саме тому він закликав не

⁴ Moyser G. Politics and religion in the modern world / George Moyser., 1991. С. 68

⁵ Бітем Д. Визначення і вимірювання демократії / Девід Бітем., 2005. – (Львів: Літопис). – С.69

звертати увагу на хибне бачення про рівність, а краще працювати над тим, аби будувати політичні практики та інститути, які б ґрунтувались навпаки на нерівностях індивідів⁶. Таким чином, є можливість створити суспільство, де потреби людей більшою мірою були б забезпечені. Щобільше, однією з головних ознак демократії є її здатність заохочувати населення відігравати активну роль в управлінні. Проте, необхідним є не лише докладання зусиль зі сторони держави, але й зі сторони самих громадян. Адже, важливим є усвідомлення того, що найбільша цінність демократичного правління базується на реагуванні як такому, а саме реагування можливе лише при високому рівні громадянськості у суспільстві. Демократичне суспільство є невіддільною частиною демократії й воно виходить за межі поняття «громадянське суспільство», тому що акцент ставиться на незалежності суспільної самоорганізації⁷.

Згадаємо Джона Стюарта Мілля, одного з головних представників лібералізму XIX століття, який був переконаний в тому, що демократичне громадянство – це спосіб життя і моральна позиція індивіда. Для філософа свобода завжди відігравала велику роль, проте вона є лише засіб, а не мета сама по собі, бо метою є моральна досконалість. Маючи або тільки досягаючи її, людина має свою індивідуальну незалежність, в яку уряд втручатися без крайньої на те необхідності не може. Дж. Ст. Мілля стояв на тому, що будь-яке збільшення урядової діяльності несе за собою наслідок того, що підсилюється урядовий вплив на індивідумів. Таким чином, збільшується число людей, які повністю покладають свої надії на уряд, тим самим перетворюючись в простих слуг уряду без власного голосу. Дж.Ст.

⁶ Moyser G. Politics and religion in the modern world / George Moyser., 1991. С. 18

⁷ Moyser G. Politics and religion in the modern world / George Moyser., 1991. С. 49

Мілль вважав⁸, що люди мають моральний обов'язок, аби прагнути покращити свій моральний характер та хотіти більшого, добиваючись свого бажаного. Крім того, Алексіс де Токвіль, як і Дж. Ст. Мілль, поділяв думку, що воля народу насправді є волею найбільш численної або діяльної частини народу – воля більшості. Звідси з'являється небезпека тиранії панівної в суспільстві думки більшості. А найпростіший спосіб цього не допустити – це реагувати й проявляти свою активну громадянську позицію. Філософ представив до уваги спосіб голосування в рамках представницької демократії, де критикував таємне голосування і надавав перевагу відкритому. Він вважав, що під час голосування, громадянин не може керуватися особистим бажанням, тому що перед кожним виборцем має стояти обов'язок, аби добросовісно керуватися своїми думками про суспільне благо. А той, хто думає якимось по-іншому - не є гідним мати право голосу.

Продовжуючи цю думку, звернемося знову до Дейвіда Бітема. У своїй праці «Democracy: a beginner's guide» він визначав демократію як процедуру прийняття рішень у будь-якій групі, відповідно до якої усі члени мають рівне право висловлюватись і захищати свою думку. При цьому, в індивіда є низка індивідуальних рішень, які він приймає щодня - де жити, де працювати, з ким товаришувати, на що витратити власні кошти тощо. Але «як тільки ми об'єднуємося з іншими в якійсь спільній діяльності чи підприємстві, тоді рішення повинні бути прийняті для групи чи асоціації в цілому»⁹. Згадаємо також австрійського економіста і політолога Йозефа Шумпетера, який вважав, що головне завдання громадян - це проголосувати, а згодом усвідомити, що як тільки вони обрали особу,

⁸ Brooks D. John Stuart Mill Showed Democracy as a Way of Life [Електронний ресурс] / David Brooks // New York Times – Режим доступу до ресурсу: <https://www.nytimes.com/2018/01/15/opinion/john-stuart-mill-democracy.html>.

⁹ Beetham D. Democracy: a beginner's guide / David Beetham., 2005. С. 2

політичні дії вже є справою цієї ж особи, а не їхньою. Саме тому важливо зробити свій вибір і не нехтувати наданим правом голосу. Згідно з цим, ми маємо усвідомлювати, що у жодній державі громадяни напряду не впливають на фактичний хід подій, тому демократія як «правління народу» є дуже умовним визначенням. Незважаючи на це, ми можемо сказати, що ступінь здатності самої еліти реагувати на участь громадян є одним з головних показників правління народу. Попри те, що конкуренція притаманна демократії, вона не є самою демократією, адже вона її лише продукує. Причиною цього є те, що політичні лідери можуть здобути перемогу у конкурентній боротьбі тільки звертаючись до народу¹⁰. Тому участь народу точно не виключена повністю, адже ця участь має бути опосередкована через обраних нами політичних лідерів. Д. Бітем зазначав, що «найкращими рішеннями в довгостроковій перспективі будуть ті, коли всі такі погляди були публічно висвітлені та обговорені»¹¹.

Д. Бітем також вважає, що влада членів у демократичному суспільстві обмежується на двох діях – праві голосувати за щось (питання) або за когось (кандидата), і брати участь у дискусії, впливаючи на хід її подій¹². Звідси, після свідомого обдумування, варто об'єднатися з однодумцями, аби зробити ваш голос ефективнішим, аніж діяти окремо і проголосувати за кандидата, що апріорі не має жодних шансів на виграш. Це має бути свідомим громадським процесом колективного рішення, яке включає в себе обговорення та аргументи, таке цілеспрямоване об'єднання громадян-однодумців відбувається заради впливу на остаточний результат. У загальнішому плані саме соціальний капітал перетворює занепокоєння

¹⁰ Бітем Д. Визначення і вимірювання демократії / Девід Бітем., 2005. – (Львів: Літопис). – С. 71

¹¹ Beetham D. Democracy: a beginner's guide / David Beetham., 2005. – С. 3.

¹² Бітем Д. Визначення і вимірювання демократії / Девід Бітем., 2005. – (Львів: Літопис). – С. 8

індивідуальною свободою на постійне занепокоєння колективною свободою та соціальною справедливістю.

1.2. Роль довговічної мережі відносин у теорії П'єра Бурдьє.

Аби більше поглинутися в саму суть поняття соціального капіталу, неможливо обійтися без його обґрунтування П. Бурдьє, французького соціолога та власне засновника цього терміну. Для П.Бурдьє соціальний капітал найбільше проявляється через переваги, які можна отримати від соціальних мереж, а саме джерело соціального капіталу походить від соціальних, економічних та культурних структур. Він співвідносить соціальний капітал з довірою, повагою, взаємністю людських відносин, та положенням людини в системі нерівності. Він зазначає¹³, що «соціальний капітал - це сукупність фактичних чи потенційних ресурсів, що набувають індивід або група завдяки володінню довговічною мережею більш-менш інституціоналізованих стосунків взаємного знайомства та визнання». Обсяг же соціального капіталу того чи іншого індивіда залежить від масштабів мережі зв'язків, яку він згодом може ефективно мобілізувати.

Відповідно, для П.Бурдьє, соціальний капітал формується обов'язками, що накладаються через наявність зв'язків та відносин з іншими. Основне, що полягає у визначенні соціального капіталу це те, що він зосереджується на ресурсах, які вбудовані у соціальні зв'язки, ці ресурси доступні через прямі та непрямі зв'язки¹⁴. Звідси, для накопичення капіталу,

¹³ Bourdieu P. THE FORMS OF CAPITAL [Електронний ресурс] / Pierre Bourdieu. С.21. – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf.

¹⁴ Lin A. Social Capital An International Research Program [Електронний ресурс] / A. Lin, B. H. Erickson // Oxford University Press. С. 25. – Режим доступу до ресурсу:

необхідно інвестувати у соціальні відносини, через які люди отримуватимуть доступ до різних ресурсів для очікуваного прибутку. Тому мережа відносин є продуктом інвестиційних стратегій, як індивідуальних, так і колективних, які спрямовані (не обов'язково свідомо) на встановлення соціальних відносин, які в перспективі можна буде використовувати в короткостроковій або довгостроковій перспективі. Наявність мережі зв'язків точно не є природною даністю, що була колись сформована раз та назавжди, над нею потрібно працювати без перестанку та докладати максимум зусиль. Причиною тому є те, що нам необхідні тривалі, корисні стосунки, адже соціальне положення кожного визначається об'ємом та якістю його капіталу - важливим є те, з ким саме ми знайомі, ніж з якою кількістю людей. Реальному соціальному капіталу відповідають виключно якісні довгострокові відносини.

Соціальний капітал може бути накопичений як індивідуально, так і колективно. Гарним прикладом колективного набуття, яке зазначає Бурд'є, є сім'я, яка може бути простором неофіційної циркуляції капіталу¹⁵. За своєю суттю, соціальний капітал, за необхідністю, має забезпечити корисну підтримку. Таким чином, інша людина віддає свій умовний «кредит», тобто приналежність до певної групи забезпечує її членам так звану взаємну кредитоздатність. Від кожного члена групи, клубу, асоціації очікується постійне підтвердження зацікавленості, що передбачає інвестиції свого часу, допомоги та виділення уваги¹⁶. Не буде хибним вважати, що люди роблять добрі вчинки лише за тієї причини, що вони очікують інших

https://gateway.ipfs.io/ipfs/bafykbzacebklx5nwjjfbbvmjwg663kw4d5qk656p5runjifyw4e5e5tpde67i?file_name=Nan%20Lin%2C%20Bonnie%20Erickson%20-%20Social%20Capital%20An%20International%20Research%20Program-Oxford%20University%20Press%2C%20USA%20%282008%29.pdf

¹⁵ Fine B. Social capital versus social theory political economy and social science at the turn of the millennium [Електронний ресурс] / Ben Fine. – 2001. С. 51.

¹⁶ Bourdieu P. THE FORMS OF CAPITAL [Електронний ресурс] / Pierre Bourdieu. С.22. – Режим доступу до ресурсу: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf.

зробити у відповідь те саме, коли їм буде потрібно. Адже найголовніше від взаємодії з будь-якою групою людей є результат, «прибуток». Здебільшого усі клуби і є створеними саме задля концентрації соціального капіталу, а згодом отримання певної від цього вигоди. Доповнюючи теорію П.Бурдьє, що ресурси вбудовані в соціальні мережі, Хенк Флеп влучно визначав¹⁷ три елементи соціального капіталу: «(а) кількість тих, хто готовий допомогти, (б) певний ступінь, до якого вони готові допомогти (сила зв'язку), і (в) що саме знаходиться на іншому кінці цього зв'язку з точки зору доступних ресурсів».

Перемоги будь-якого індивіда в тій чи іншій сфері залежать від його можливостей користуватися надбаними ресурсами, тобто капіталами. П.Бурдьє, крім соціального, виділяє також економічний та культурний, де соціальний капітал є виміром або доповненням останнього. Цікавим для нас є також те, що соціолог писав про динаміку набору цінностей і форм мислення, які призводять до формування «габітусу» (*habitus*), що походить від слова *habit* - звичка. Здебільшого, це має відношення до культурного капіталу, який включає в себе освіту, інтелект, стиль, мову – які сприяють соціальній мобільності індивіда, що супроводжується історично глибоко вкоріненими звичками та навичками, які ми використовуємо завдяки нашому життєвому досвіду. Габітус можна віднести до колективної сутності, за якої встановлюються домінуючі соціальні чи культурні умови. Його не можна віднести до індивідуальної системи, але можна віднести до суб'єктивної, де було б місце для спільних концепцій та дій однієї групи або

¹⁷ Lin N. Social Capital An International Research Program [Електронний ресурс] / N. Lin, E. Bonnie // Oxford University Press. – С. 4. – Режим доступу до ресурсу: https://gateway.ipfs.io/ipfs/bafykbzacebklx5nwjjfbbvmjwg663kw4d5qk656p5runjifyw4e5e5tpde67i?filena me=Nan%20Lin%2C%20Bonnie%20Erickson%20-%20Social%20Capital_%20An%20International%20Research%20Program-Oxford%20University%20Press%2C%20USA%20%282008%29.pdf.

класу¹⁸. Такі сформовані схеми сприйняття структурують світогляд суб'єкта та його бачення світу, надаючи культурну цінність речам, як матеріальним, так і нематеріальним. П. Бурдьє зазначав, що процес закріплення за нами цінностей починається з сімейного середовища, а потім через інші інститути, такі як освіта або ж робота. Ці інституції можуть змінювати початкові шаблони культури та соціальності суб'єкта, за якими у нього формувалося відношення до світу. Зрештою, індивіди відтворюють сам габітус, тим самим зміцнюючи його, слідуючи його домінуючим ідеям та поширюючи їх у маси. Також, групи можуть використовувати різні культурні символи, які б їх відрізняли від інших, тим самим констатуєючи своє становище в соціальній структурі¹⁹. Частково ми це можемо співвіднести з природою «нації» в розумінні її як сукупності людей, які бачать хоча б частину своєї ідентичності в «термінах єдиної спільноти з деякою значною історичною спадкоємністю з основними елементами спільної культури та з відчуттям географічного розташування принаймні для значної частини тих, хто цю націю складає»²⁰.

Вище вже згадувалось про нерівність у суспільстві за Д.Бітемом, проте варто сказати, що П.Бурдьє також приділяв велике значення у своїх роботах соціальній нерівності. Він наголошував²¹ на певних структурних обмеженнях та абсолютно нерівному доступі до інституційних ресурсів на основі класу, статі та раси. Соціолог вважав, що економічний капітал є частиною всіх інших капіталів. Таким чином він пояснює нерівність, що

¹⁸ Bourdieu P. Outline of a theory of practice [Електронний ресурс] / Pierre Bourdieu // Oxford University Press. – 2013. С. 86. – Режим доступу до ресурсу: <https://ipfs.io/ipfs/bafykbzacedjqh7kqscf6auaqg7h2spsdkgi3crh5haya5y526hym2o2er74uu?filename=outli ne-of-a-theory-of-practice-pierre-bourdieu-in--annas-archive--libgenrs-nf-1195069.pdf>.

¹⁹ Social Capital and Pierre Bourdieu: A Digest [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://raggeduniversity.co.uk/2014/05/06/social-capital-pierre-bourdieu-digest-alex-dunedin/>.

²⁰ Moyser G. Politics and religion in the modern world / George Moyser., 1991. С. 4

²¹ Bourdieu on social capital – theory of capital [Електронний ресурс] // Institute for Social Capital. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.socialcapitalresearch.com/bourdieu-on-social-capital-theory-of-capital/>.

економічний капітал поєднується з іншими для відтворення нерівності у суспільстві, звідси нерівність виникає виробництвом капіталу. Якщо індивід наділений багатим капіталом (як соціальним, так і культурним та економічним), то такий суб'єкт, лише за рахунок свого імені, може перетворювати усі свої випадкові знайомства в довгострокові зв'язки. Це пояснюється тим, що не він шукає знайомства, а знайомства шукають з ним саме через те, що він має такий статус власника високого рівня соціального капіталу. Звідси, для інших стає вигідно знати таку людину особисто, аби далі накопичувати капітал з іншими, згадуючи при цьому того відомого знайомого, якого знають інші. Відповідно, маючи високий рівень соціального капіталу, індивіду більше не доводиться створювати зв'язки з пересічними людьми, бо вони вже перебувають в колі «високоякісної» мережі. Різні інституції приписують суб'єктам титули чи статуси, аби ті могли не лише представляти іншим свої вміння та досвід, але й також свою умовну ідентичність в соціокультурному середовищі. Закінчення школи чи університету дозволяє індивіду ставати і представляти себе як певні види суб'єктів, породжуючи при цьому несправедливий рівень соціокультурних привілеїв, що допомагає краще накопичувати капітал²². Звідси, так привілейовані суб'єкти стають домінуючи, і набувають зв'язки просто будучи собою, маючи свій пристойний статус.

Накопичення капіталу є важкою працею, яка потребує певного часу, соціальний капітал доступний не для всіх членів групи, а лише для тих, хто докладає певні зусилля для його придбання шляхом досягнення владних позицій, статусу, та розвитком доброї волі. Таким чином, інколи ми маємо робити щось, що є поза наших інтересів, аби в кінці все одно отримати вигоду. Коли нас знає більша кількість людей, ніж ми знаємо самі, ми

²² Gillespie L. Pierre Bourdieu: Habitus [Електронний ресурс] / Liam Gillespie // CLT. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://criticallegalthinking.com/2019/08/06/pierre-bourdieu-habitus/>.

можемо назвати наші зусилля по встановленню соціальних зв'язків високопродуктивними. Адже всі дії, навіть ті, які вільні від інтересів і не мають конкретної цілі, все одно направлені на максимізацію матеріальних та символічних вигод, що знадобляться нам в майбутньому. Соціальний капітал формується обов'язками та умовними «кредитами», які потім необхідно віддавати.

1.3. Соціальний капітал як складова демократичного суспільства за теорією Роберта Патнема.

Минуле кожного народу відображається в соціальному капіталі суспільства, який виникає і росте на індивідуальному та груповому рівнях в результаті взаємодії учасників. Соціальний капітал відрізняється від інших видів капіталу саме тим, що він, за правилом, являє собою спільне надбання, а не кожного індивіда окремо. Успіх демократичного правління можна спостерігати тоді, коли він ґрунтується на реагуванні суспільства. Тобто, сама суть демократії не полягає в наявності можливості правління більшості, а важливим є саме реагування цієї більшості, її активність в соціальному середовищі. А це напряду залежить від соціального капіталу того чи іншого суспільства, який набувається протягом багатьох років. Роберт Патнем, американський соціолог, досліджував громадянськість та соціальний капітал двох регіонів Італії. Він прийшов до висновку, що коли довіра та соціальні зв'язки добре розвинуті, то індивіди, економіка, та регіони процвітають. Норми і структури громадянської залученості в будь-якому випадку сприяють економічному розвитку держави. Регіони, де такі норми є притаманними набагато швидше рухаються вперед до демократичного майбутнього, аніж ті, де панують вертикальні зв'язки.

Соціальний капітал неможливо набути тут і зараз, його рівень залежить від історії суспільства. Р. Патнем зазначав, що добровільне співробітництво є набагато простішим в тих суспільствах, яким вдалось успадкувати значний соціальний капітал у вигляді сталих норм взаємності і структур громадянської залученості²³. Норми встановлюються та підтримуються за допомогою соціалізації. Відповідно, такі норми сприяють створенню різних об'єднань та асоціацій, через які громадяни можуть організовуватися незалежно і таким чином, вводити свої права, які діятимуть певною силою впливу на уряд і контролю прозорості його дій. Адже саме громадські об'єднання тісно пов'язані з різними ефективними громадськими інститутами.

Крім того, соціальний капітал дозволяє досягати певних цілей, які були б недосяжними за його відсутності. Чим вищий рівень довіри всередині громади, тим більшою є вірогідність співпраці. Згідно з цим, члени групи, які довіряють один одному, здатні досягти успіху у своїй справі з набагато більшою ймовірністю, ніж члени тієї групи, де довіри немає. За Р. Патнемом, довіра встановлюється з норм взаємності й структур громадянської залученості та запровадження санкцій²⁴. Він виділяє взаємність як найважливішу норму, яка примиряє індивідуальний інтерес та громадську солідарність. Адже взаємність приносить у результаті користь всім без винятку. Роблячи іншому послугу, людина сподівається, що та теж допоможе їй в майбутньому.

²³ Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Robert D. Putnam., 1993. С. 167.

²⁴ Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Robert D. Putnam., 1993.С. 171.

Р. Патнем пише про те, що за наявності запасів соціального капіталу формується соціальна рівновага, якій притаманні громадська активність, високий рівень кооперації, спільне благо, а все це є ознакою справжнього громадянського суспільства²⁵. Найголовніше, аби громадяни розуміли, що їх активна участь в громадському житті є важливою й об'єднання виникають не за тієї причини, що комусь більше немає чим зайнятися. Адже гарно сформовані внутрішньогрупові норми природним чином узагальнюються і переносяться на все суспільство, а це сприяє його згуртованості, що добре впливає на добробут і економіку в цілому.

У своїй праці «Творення демократії: громадянські традиції сучасної Італії», Р. Патнем наводить приклад США і латиноамериканських республік, які після здобуття незалежності, діяли в різних напрямках. І цей напрям залежав від переймання досвіду інших країн з різною політикою. Крім того, Р. Патнем, зазначав, що «багато колишніх комуністичних країн майже не мали громадянських традицій й до приходу комунізму, а тоталітарне правління відрізало навіть той незначний зародок, який був»²⁶. Звідси, ми цілком впевнено можемо використати приклади України та Росії. Де одна з них, Україна, намагається наслідувати демократичні громадянські традиції, переймаючи приклад розвинутих країн, а інша надбала вертикальні традиції. У нашої держави важка історія, протягом якої наш народ весь час бореться за свою свободу та демократичне майбутнє. Проте варто зазначити, що незважаючи на те, що Україна відновила свою незалежність в 1991 році, багатьом українцям досі складно подолати вплив радянського періоду на нашу країну. І наразі важливим є на прикладі регіонів з'ясувати, чому ж впродовж стількох десятиріч Україна не змогла

²⁵ Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Robert D. Putnam., 1993. С. 177.

²⁶ Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Robert D. Putnam., 1993. С. 183

трансформуватися ані в чисту демократію, ані в авторитаризм, а застигла у напівреформованому стані. А ми все ще маємо тих, хто як колись давно становив антирадянський спротив, так і тих, хто вже після незалежності становить спротив спробам русифікації. Дійсно цікавим є те, що в деяких регіонах цей спротив є сильніший, а в інших слабший.

Порівнюючи два регіони, Р. Патнем зазначав, що в громадянських регіонах з достатнім рівнем соціального капіталу є місце різноманітним місцевим асоціаціям, довірі та законослухняності. Негромадянським регіонам притаманна вертикальність зв'язків, а корупція та недовіра громадян до влади є нормою²⁷. При таких умовах, громадяни відчують себе безвладними, тими, яких думка нічого не варта і які не в змозі щось змінити, аби ситуація покращилася. Коли таких людей є більшість, це свідчить про відсутність соціального капіталу, а його відсутність свідчить про неможливість побудови демократичного суспільства. Відповідно, громадяни таких регіонів змирилися зі своєю «безвладністю» і не бажають нічого змінювати. А от жителі дійсно громадянських суспільств очікують хорошого управління і вони його в результаті здебільшого отримують. Вони сприяють цьому власною небайдужістю до того, що відбувається в суспільстві, в якому вони живуть. Громада з хорошим рівнем соціального капіталу своїми діями вимагає ефективності інститутів і прозорості дій держслужбовців, такі громадяни готові кооперуватися і діяти колективно заради досягнення спільних цілей. Саме тому головним для громадянського суспільства є здатність і вміння співпрацювати один з одним заради спільних інтересів.

²⁷ Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Robert D. Putnam., 1993. С. 181

РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯННЯ СУСПІЛЬСТВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

2.1. Відкритість та підзвітність урядів Харківської та Львівської області

Насамперед досить важко пояснити, чому попри відносно часті зміни людей при владі, уряди й базові засади функціонування суспільства, залишаються незмінними або повільно змінюються. Хоча варто визнати, що політичні зміни в Україні значно відрізняються від більшості країн Європи й країн на пострадянському просторі. Професор політології, Ю. Мацієвський, зазначає, що «дефектну» демократію можна відрізнити від ліберальної тим, що ліберальна базується на трьох компонентах: активної політичної участі, політичної конкуренції та конституціоналізму²⁸. Відкритість та підзвітність урядів є одними з таких показників, що визначають, чи в Україні пануватиме так і буде гібридний режим, або ж держава перейде все-таки до ліберальної демократії. Така гібридизація є процесом витіснення формальних інститутів неформальними, що є поширеною практикою в багатьох регіонах України, де наявна несумісність демократичних і авторитарних рис. А нам варто розуміти, що від цього страждає рівень відкритості та підзвітності місцевих урядів, без забезпечення високого рівня яких неможливий сталий та успішний розвиток будь-якого міста та країни в цілому.

²⁸ Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) [Електронний ресурс] / Юрій Мацієвський – С. 311. – Режим доступу до ресурсу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Matsiievskiyi_Yurii/U_pasttsi_hibrydnosti_zygzagy_transformatsii_politychnoho_rezhymu_v_Ukraini_1991-2014.pdf.

Уряди Харківської та Львівської областей є доволі різними в цьому плані. Якщо ми поглянемо на результати рейтингу²⁹ підзвітності та прозорості серед 100 найбільших українських міст у 2021 році, то побачимо значну різницю. Варто зазначити, що прозорість передбачає собою ухвалення рішень та їх здійснення щодо публікації необхідних даних, бюджету, стратегій розвитку, та створення додаткових послуг для комфорту своїх жителів. Згідно з рейтингом, Львів виступає безперечним лідером серед усіх міст щодо прозорості уряду, посівши друге місце з показником 85.5% зі 100 можливих. Харків же посідає 42 місце зі 100, з показником 48.9%, ця цифра є трохи нижче середнього рівня прозорості по Україні, що становить 56.35%.

А от розрив відповідно підзвітності урядів між двома містами лише збільшився у 2021 році, проте варто сказати, що загалом середній рівень підзвітності найбільших 50 міст України складає всього 16,05%. Такий показник є у 3,5 раза нижчий за середній рівень прозорості в 100 містах України. У Львові показник виріс з 22% у 2020 році до 33,3% підзвітності у 2021 році, де найбільшій підзвітності піддається антикорупційна політика, землекористування, будівельна політика, інвестиції та кадрові питання. Попри те, що бал підзвітності у Львові лише виріс, місто посіло 4 місце, поступившись своїм 2 місцем, яке обіймало у 2020 році, Тернополю та Дніпру. У Харкова показник підзвітності складає 6,5%, на відміну від Львова, знизившись у два рази порівняно з 2020 роком, коли показник був 13%. Якщо прослідкувати за рейтингом, та порівняти два міста, то ми зможемо побачити наступне — по двох критеріях Львів є в лідерах, а Харків здебільшого має наближені показники до середнього арифметичного великих міст України. Важливо сказати, що робити акцент варто саме на

²⁹ Рейтинг прозорості 100 міст України [Електронний ресурс] // Transparent cities – Режим доступу до ресурсу: <https://transparentcities.in.ua/transparency-rating>.

сталому розвитку міста, який протягом років показує достатнє зростання та не сильно велике падіння в показниках. Адже занадто стрімке зростання, яке було швидко підігнане під «норму», аби вписатись в рейтинг, не є якісним, бо не принесе довгострокової користі для містян. Крім того, якщо поглянути на рейтинг міст в цілому, то побачимо, що чим більша прозорість - тим вищий рівень підзвітності уряду.

Станом на 2020 рік³⁰, по рівню прозорості, Львівська область посідала 9 місце (64%), яке ділила разом з Одеською областю. В дослідженні прозорості було взято показники прозорості інформаційної політики, закупівель, соціальних послуг, кадрової політики, складання бюджету тощо. Найбільшого рівня прозорості область досягла в складанні бюджету, інформаційній політиці та державних закупівлях. Згідно з соціологічними дослідженнями 2018 року, середня оцінка дотримання принципів верховенства права у Львові серед службовців міської ради склала 3,35 з 4 максимальних, що є досить високим результатом. Крім того, аналіз документів показав³¹, що у Статуті територіальної громади Львова наявно близько 10 інструментів права бути почутим для мешканців міста. Львів'яни мають можливість подання індивідуальних чи колективних звернень до висування проєктів для участі у громадському бюджеті міста.

Цікавим є те, що сама Харківська область посіла 13 місце у 2020 році з показником 61%, що лише на 3 відсотки менше за Львівську. Звідси, ми можемо спостерігати достатньо велику різницю в прозорості між головними містами двох регіонів (36.6%) та малу між показниками по

³⁰ Прозорість та фінансове здоров'я 50 найбільших міст та 24 регіонів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://local-governments.icps.com.ua/profile/T/c14/2020>.

³¹ Дотримання принципу верховенства права. Львів [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://fama.agency/publichnyj-menedzhment/dotrymannya-prytsnypu-verhovenstva-prava-lviv/>.

областях в цілому (3%). У Харківській області найбільшу прозорість дій та рішень ми можемо спостерігати в інформаційній політиці, соціальних послугах, та участі громадян, що полягає в зручності користування різними інструментами на веб-сайті з пошуку інформації. Отже, якщо ми порівнюємо показники суто областей, то великої різниці ми не побачимо, а якщо порівнюватимемо Львів та Харків, то різницю більш ніж відчутно. Нам цей рейтинг є цікавим тим, що у зв'язку з процесом децентралізації в Україні, ми можемо бачити, що зараз все більше влади переходить на місця і менше рішень контролюється з центру. Звідси, місцева влада стає більш актуально-важливою для громадян, тим самим посилюється й громадський контроль. А народний контроль, у свою чергу, вимагає постійної підзвітності уряду, прямо перед електоратом через громадське схвалення політики, або ж непрямо через довірених суб'єктів, які діють від імені народу³².

Щодо того, наскільки мешканці двох головних обласних міст вважають, що можуть включатися у процес формування рішень у місті, то опитування 2019 року³³ показало, що мешканці двох міст позитивно оцінюють можливість однаково низько: 13% у Харкові та 11% у Львові. А от щодо можливості вільно висловлювати власні думки, то її львів'яни позитивно оцінюють в 66%, а харків'яни в 45%. Цікавим є також поглянути на рівень схвалення місцевих ЗМІ, де ми зможемо побачити, що харків'яни схвалюють їх на 43%, а львів'яни на 76%. Відрізняється також і рівень схвалення до загальнонаціональних ЗМІ, де рівень схвалення харків'яни оцінюють в 34%, а львів'яни у 72%. В обох випадках схвалення роботи ЗМІ, Львів став лідером серед інших міст України.

³² Бітем Д. Визначення і вимірювання демократії / Девід Бітем., 2005. – (Львів: Літопис). – С.48

³³ ДИНАМІКА ПАТРІОТИЧНИХ НАСТРОЇВ УКРАЇНЦІВ: СЕРПЕНЬ 2019 [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2019.html

2.2. Політична поведінка та неформальні інститути

Іншим процесом народного контролю є вибори, він є найпростішим та основоположним. Д. Бітем вважає, що масштаб народного контролю можна оцінити за чотирма критеріями, які він ототожнює з чесними та вільними виборами, серед яких: 1) обсяг виборчого процесу (кількість відкритих та доступних публічних посад для виборів), 2) інклюзивність (наявність обмежень щодо реєстрації чи голосування), 3) чесність щодо партій, кандидатів та виборців, 4) обсяг фактичного вибору для виборців (тобто незалежність від чинної влади)³⁴. Однією з найпоширеніших думок серед суспільства, що для того, аби рухатися до демократії, потрібна зміна політичних еліт. На перший погляд, таке бачення є досить слушним, але, як показує практика України, не завжди зміна людей при владі означає, що гібридний режим рухається до демократії. Згідно з результатами опитування³⁵ за січень 2022 року, в цілому, політичним партіям довіряють всього 8% опитаних українців. Неформальним інститутам притаманно визначати поведінку українських еліт, що призводить до систематичного порушення принципу верховенства права і закріплення неефективної інституційної рівноваги. З іншого боку, довгий період перебування тих самих людей при владі дає їм більше можливості працювати над своїм капіталом, пускаючи «коріння», але часто це зовсім не йде на користь загалу. Адже з часом це породжує непотизм, клієнтелізм та різні неформальні угоди, які стоять зовсім поряд з корупцією. Надалі ми

³⁴ Бітем Д. Визначення і вимірювання демократії / Девід Бітем., 2005. – (Львів: Літопис). – С.47

³⁵ Довіра українців до інститутів влади і суспільства на початку 2022 р. [Електронний ресурс] // R&B group. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://rb.com.ua/uk/blog-uk/omnibus-uk/dovira-ukrainciv-do-institutiv-vladi-i-suspilstva-na-pochatku-2022-r/>.

розглянемо саме приклад наших двох областей, де підтвердимо чи спростуємо це твердження.

Беручи до уваги Львівську область, ми побачимо, що міський голова Львова Андрій Садовий не залишав посаду з 2006 року, відповідно на сьогодні, він 17 років очолює головне обласне місто. Наразі міським головою Харкова є Ігор Терехов, проте до нього понад 10 років мером міста був покійний Геннадій Кернес. Як і А. Садовий, так і Г. Кернес завжди мали досить потужну підтримку і довіру серед містян, яка була найбільшою по всій Україні. Але коли ми поглянемо на обласні та місцеві вибори, то зможемо прослідкувати серйозну різницю в політичних настроях серед мешканців обох міст.

Спершу розглянемо політичні погляди львів'ян та області щодо політичних діячів. На квітень 2021 року³⁶ до мера Львова позитивно ставилися 46%, його наздоганяє по симпатіях виборців Петро Порошенко, маючи 40%, при чому негативно до нього ставиться майже той самий відсоток. Щобільше, львів'яни мають більш позитивне ставлення до Руслана Кошулинського (28.2%) та Олега Синютки (22.9%), ніж до чинного президента Володимира Зеленського, який має лише 20% симпатій виборців, а негативно до нього ставляться 52.3%. Найбільш негативно ставляться до Максима Козицького, який здобув всього 4.4% симпатій львів'ян. Варто зазначити, що обоє політиків, з найбільш негативним ставленням, В. Зеленський та М. Козицький, вихідці з партії «Слуга Народу». Відповідно, нам варто розглянути, чому ж львів'янам погляди цієї партії є не зовсім близькими. Крім того, на момент квітня 2021 року

³⁶ Ставлення львів'ян до політичних діячів [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://fama.agency/polityka/stavlennya-lviv-yan-do-politychnyh-diyachiv-kviten-2021-r/>.

львів'яни найбільше підтримували³⁷ наступні партії до Львівської міської ради: Європейська Солідарність (33.6%), Самопоміч (22.4%), Свобода (10.9%). Звідси, А. Садовий та П. Порошенко вихідці з партій «Об'єднання «Самопоміч»» та «Європейська Солідарність» відповідно. В ідеологіях обох партій наявні ліберальний консерватизм, пан'європеїзм, християнська демократія, та громадянський націоналізм. Варто сказати, що, в основному, «Об'єднання «Самопоміч»» має популярність здебільшого у Львові та саме через А. Садового, а в самій області високих результатів партія зовсім не досягла. В ідеологіях партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода», членом якого є вищезгаданий Р. Кошулинський, є націоналізм, дерусифікація та україноцентризм. Як ми бачимо, ідеології цих трьох партій дещо перетинаються між собою, і певним чином відгукуються у львів'ян. Партія ж «Слуга Народу» керується політичними ідеологіями лібертаріанства, соціал-лібералізму та українським центризмом. Щодо партійної структури місцевих рад Львівщини, то за результатами виборів 2020 року ми можемо виділити лідера симпатій, який випередив конкурентів - «Європейська Солідарність»³⁸. Всього партія має своїх представників в 65 місцевих радах області, а це 506 депутатів, що налічує близько 22% місцевих обранців Львівської області. Наступною партією-фавориткою була консервативна партія ВО «Батьківщина», що традиційно посідає передові позиції на Львівщині, маючи 245 депутатів партії, що становить 11% усіх депутатів області.

Політичні погляди Харкова та області доволі сильно різняться з Львівщиною. Г. Кернес, у ролі голови міста, мав велику популярність серед

³⁷ Які партії до ЛМР підтримують львів'яни через пів року після виборів? [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://fama.agency/polityka/yaki-partiyi-do-lmr-pidtrymuyut-lviv-yany-cherez-piv-roku-pislya-vyboriv/>.

³⁸ Як змінилася партійна структура місцевих рад Львівщини за підсумками місцевих виборів 2020 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.prostir.ua/?news=yak-zminylyasya-partijna-struktura-mistsevyh-rad-lvivschny-za-pidsumkamy-mistsevyh-vyboriv-2020-roku>.

харків'ян і здобув найвищий рівень довіри мешканців міста, порівнюючи з іншими регіонами України. Вибори до міської ради показали, що найбільшою популярністю керується «Блок Кернеса — Успішний Харків», депутати якого зайняли 34 місця, наступною була «Опозиційна платформа — За життя», отримавши 19 місць, по дев'ять місць отримали «Європейська солідарність» та «Слуга народу», сім — «Партія Шарія», шість — «Блок Світличної "Разом!"». Партія «Блок Кернеса – Успішний Харків» має більшість не лише в міській, а також і в обласній раді. Крім того, у кількох містах Харківської області були обрані мери від цієї партії. Але, варто зазначити, що «Блок Кернеса» все-таки поки не заявляє про свої амбіції на національному рівні, на відміну від «Об'єднання “Самопоміч”», яка приймала участь в парламентських виборах та А. Садового, який балотувався в президенти.

Після смерті Г. Кернеса, двома іншими фаворитами харків'ян були Михайло Добкін та Ігор Терехов. Незважаючи на їх популярність, обидві кандидатури здавалися суперечливими для певної групи населення, які бажали демократичних змін для свого міста. Свого часу, з 2006 по 2010, М. Добкін був мером Харкова і головою обласної державної адміністрації в період з 2010 по 2014 років, також належав до Партії регіонів і згодом до Опозиційного блоку, при цьому маючи явні проросійські погляди. Політик виступав проти української культури та мови, у 2014 році казав, що російська має бути другою державною та сам він перейшов виключно на російську мову в знак протесту та на зло В. Ющенку, який, за його словами, влаштував «насильницьку українізацію»³⁹ Сходу України. Не раз наголошуючи⁴⁰, що Україна має рухатися в Східному напрямі, тобто Росії,

³⁹ Добкін сказав, коли почне говорити українською мовою [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://lb.ua/news/2014/04/08/262400_dobkin_skazal_nachnet_govorit.html.

⁴⁰ Добкін. Ніч із Януковичем, Кернес, Аваков, жаба Порошенка, вбивство Кушнарьова. У гостях у Гордона [Електронний ресурс] // YouTube. – 2021. – Режим доступу до ресурсу:

М. Добкін ще й закінчив духовну семінарію та висвятився в сан диякона Української православної церкви Московського патріархату. Інший кандидат, І. Терехов, який все-таки став мером Харкова, є вихідцем з партії «Блок Кернеса – Успішний Харків». Обидва кандидати називали себе наступниками Г. Кернеса і, по суті, обидва боролися за електорат покійного мера, поділивши його більш менш навпіл.

Не дивлячись на таку любов харків'ян до Г. Кернеса, «проєвропейська» частина них сприйняла звістку про смерть мера як зникнення цілковитої монополії на владу та появу нової можливості⁴¹ розвитку міста, якої не було вже дуже багато років. В чому полягала ця «можливість»? Тимчасова відсутність безперечного лідера харківської політики в особі Г. Кернеса давала певну надію на висування єдиного кандидата від «демократичних сил». Люди бачили відсутність однозначного лідера як шанс для об'єднання зусиль і позбавлення позиції харків'ян «краде, але хоча б щось він там робить»⁴². Перемовини щодо єдиного кандидата відбувалися між демократами, лібералами та націоналістами, представниками 11 політичних сил, але таки нічого не вийшло — перемогу здобув І. Терехов.

Коли ми поглянемо на опитування⁴³ жителів Харківщини щодо того, куди має прямувати Україна у зовнішньому напрямку, то побачимо

https://www.youtube.com/watch?v=xcdcdDR8toc&ab_channel=%D0%92%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D1%85%D1%83%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B0

⁴¹ "Пошук консенсусу": у Харкові тривають перемовини щодо єдиного кандидата в мери [Електронний ресурс] // Суспільне Новини. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://suspilne.media/134500-posuk-konsensusu-u-harkovi-trivaut-peremovini-sodo-edinogo-kandidata-v-meri/>.

⁴² Блаватнік А. «Король» Харкова та ворог Авакова: ким був Геннадій Кернес | Громадське телебачення. Громадське телебачення - Останні новини дня, всі надзвичайні новини в Україні | Громадське телебачення. URL: <https://hromadske.ua/posts/korol-harkova-ta-vorog-avakova-kim-buv-gennadij-kernes>.

⁴³ АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЗА ПІДСУМКАМИ ОПИТУВАННЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – С. 29. – Режим

наступне. Більшість виборців (46.8%), які збиралися голосувати за М. Добкіна, мають проросійські погляди, адже вважали, що нам потрібно рухатися в сторону Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану і всього 14.5% підтримали рух до ЄС. Ті, хто збирався голосувати за Юлію Світличну, депутатку партії Європейська Солідарність та колишню голову обласної державної адміністрації, мають більш проєвропейські погляди - виборці здебільшого (62.2%) обрали шлях до ЄС і лише 13.5% з її виборців хотіли б вступити до Митного Союзу. Виборці ж І. Терехова розділилися майже порівну: 30.8% бажають вступити до ЄС, 26.3% вважають Митний союз найкращим варіантом, 19.9% за неприєднання нікуди взагалі, решті важко відповісти. Тому, як можемо бачити, в І. Терехова більш менш рівні частки прихильників як проєвропейського, так і проросійського напрямку розвитку України. Крім того, кожен п'ятий його виборець взагалі не підтримує приєднання до жодного союзу і біля чверті його виборців не визначилися в якому зовнішньополітичному напрямі рухалася б Україна.

Якщо поглянемо на статистику, то за вступ до ЄС чи НАТО, як правило, частіше мають намір голосувати жителі Західного та Центрального регіонів, якщо порівнювати зі Сходом та Півднем. За вступ України до ЄС у грудні 2021 року проголосували⁴⁴ б 79.5% жителів Заходу і 35% Сходу, що більше ніж двічі менше.

доступу до ресурсу: <https://usp-ltd.org/wp-content/uploads/2021/10/9477142546155bd186574c6.56733490.pdf>.

⁴⁴ Оцінка громадянами ситуації та процесів, що відбуваються в країні. Ставлення до вступу до Європейського союзу та НАТО (листопад–грудень 2021р.) [Електронний ресурс] // Разумков Центр. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-ta-protseviv-shcho-vidbuvaiutsia-v-kraini-stavlennia-do-vstupu-do-yevropeiskogo-soiuzu-ta-nato-lystopad-gruden-2021r>.

Згідно з результатами опитування⁴⁵ жителів Харківщини 2021 року щодо того, хто має найбільший вплив в управлінні областю, лише 12% респондентів відповіли, що ситуацію контролює українська центральна влада, а у 2-3 рази більше контролюють місцева влада, місцеві бізнесові групи та окремі особи. І лише 4.4% вважають, що жителі Харківщини мають вплив на управління своєю областю.

Регіональні партії, що пов'язані з окремими місцевими політиками, а особливо мерами обласних центрів, як у нашому випадку, є досить поширеною практикою в деяких областях України. У випадку з Харківською областю та «Блоком Кернеса - Успішний Харків» ми можемо побачити, що такий політичний проєкт міського голови зміг здобути підтримку на виборах міської ради обласного центру. А у випадку з Львівською областю та партією А. Садового «Об'єднання "Самопоміч"» можемо прослідкувати, що вона лишилася популярною тільки на виборах міської ради обласного центру, адже виборці на виборах обласних рад здебільшого голосували за загальнонаціональні партії.

2.3. Культурні цінності жителів Харківської та Львівської областей

З набуттям незалежності України, у політичному та суспільному дискурсі держави наявна певна концепція розколу між Заходом та Сходом України. При цьому, громадський простір України постає таким собі полем боротьби двох версій минулого, що пов'язані із набуттям різних ідентичностей – української націоналістичної та радянської ідентичності.

⁴⁵ АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЗА ПІДСУМКАМИ ОПИТУВАННЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу до ресурсу: <https://usp-ltd.org/wp-content/uploads/2021/10/9477142546155bd186574c6.56733490.pdf>.

Культурна спадщина, в різному її вигляді, сприяє культурному розмаїттю, вона збагачує соціальний капітал і надає відчуття індивідуальної та колективної приналежності, тим самим допомагаючи підтримувати соціальну та територіальну єдність. В Україні існують певні регіональні відмінності, які найбільше проглядаються в економічному положенні та традиціях. Серед опитаних⁴⁶ українців у 2018 році щодо того, які регіони України найбільше відрізняються від інших, найбільше виокремлюють Захід – 48% опитаних, та Схід – 29%. Більше того, близько 46% респондентів з Заходу погодилися з тим, що Західна Україна досить великою мірою відрізняється від інших регіонів. Щодо патріотичності, то опитування соціологічної групи «Рейтинг» 2019 року показує⁴⁷, що патріотично налаштованих мешканців Заходу України є 86%, на Сході показник ненабагато менший і складає 79%. А от якби перед українцями в 2019 році постало б питання, чи підтримали б вони проголошення Незалежності України, то 92% на Заході б підтримали це незалежність, а на Сході – 69%.

Сабіна фон Шорлемер сформулювала⁴⁸ відношення до сьогодення як: «культурна спадщина не лише об'єднує колективну пам'ять людства та вираження наших предків. Це також позитивно представляє гідність, унікальність та ідентичність людей, народів, груп і спільнот, які живуть сьогодні». Тоді, коли ми називаємо щось «спадщиною», ми розуміємо це як

⁴⁶ Схід і Захід України: що об'єднує і роз'єднує громадян перед виборами [Електронний ресурс] // Українська Правда – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.pravda.com.ua/articles/2018/09/10/7191621/>.

⁴⁷ ДИНАМІКА ПАТРІОТИЧНИХ НАСТРОЇВ УКРАЇНЦІВ: СЕРПЕНЬ 2019 [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2019.html

⁴⁸Ebers T. Philosophy and Cultural Heritage. An Approach to Philosophy in Museal Contexts

[Електронний ресурс] / Thomas Ebers – ст. 61. Режим доступу до ресурсу:

<https://revista.proeditio.com/revistamonograma/article/download/3977/4636/11758>.

успадкування чогось із минулого. Під це поняття підпадають як матеріальні речі, так і нематеріальні речі, тобто те, що успадковане з минулого, культура і є проявом цього минулого в сьогоденні, якому притаманно змінюватись. Відповідно, без минулого немає майбутнього. Минуле незмінне, але культурна спадщина, сукупність матеріальних і нематеріальних культурних благ, це те, що робить нас унікальними і завданням українців є те, в яке річище це все варто направити. Культура складає важливу частину нашої національної ідентичності, яку українці протягом багатьох років виборюють ціною смерті. Особливо після Революції гідності у 2014 році, коли розпочалася російська агресія проти України, гостро постало питання щодо того, як саме вибудувати власну національну ідентичність, яка була так сильно розмита тісним зв'язком з Росією.

2.3.1. Сприяння демократизації країни та суспільства на Харківщині: мовне питання та ідентифікація

Одним з визначних факторів, що відрізняє демократію, від інших політичних режимів, є те, що місцевий офіс є відкритим для всіх, а коли він обмежується особами зі спеціальними якостями чи зв'язками, про сприяння елітами демократизації суспільства мови йти не може бути. Проте, варто поглянути як з цим справляється Харків та область, а згодом і Львівщина.

І. Терехов вміло плете «павутиння» зв'язків, накопичуючи свій індивідуальний капітал або ж його оточення. Чинний мер часто використовує фразу «мы вместе, мы харьковчане» у своїх зверненнях до мешканців міста. З його висловів ми не можемо почути ніякої української приналежності міста. Більше того, міський голова не лише в особистому

житті спілкується російською мовою, але й публічно своїми висловленнями автоматично відносить харків'ян до «російськомовного населення» України. Сам І. Терехов наступного дня після винесення йому постанови про штраф щодо мови, сказав⁴⁹: «Офіційно я буду говорити українською мовою, а що стосується мого спілкування з харків'янами, я буду спілкуватися російською, бо це мова, якою 80% харків'ян сьогодні говорять». Більше того, варто загадати, що ще у 2012 році, під час керівництва М. Добкіна, російська мова отримала статус регіональної в Харківській області⁵⁰. За таке рішення у свій час проголосували 98 депутатів, проти – 3, не голосували – 9. Хоча слід зазначити, що в день прийняття рішення на площу вийшли дві групи активістів, одна з яких стояла з плакатами: «Російській мові – статус державної», «Двомовність – гарантія єдності України», «Націоналізму – ні, двомовності – так». А інша група наголошувала на антинаціональності такого закону, тримаючи плакати «Ганьба!» та «Банду геть!»⁵¹. Крім того, за даними 2017 року, у Харківській області налічувалось 66 російськомовних навчальних закладів, а 72.9% шкіл викладали українською мовою, що є одним з найнижчих показників по Україні, після Харківської області нижчі показники мають ще три інші⁵².

Варто сказати, що мовне питання в Україні має давнє історичне коріння, і після здобуття незалежності залишалося в центрі націєтворчих

⁴⁹ Вхопився за язик. Чому мер Харкова Ігор Терехов тримається за російську [Електронний ресурс] // Kharkiv Today – Режим доступу до ресурсу: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/vkhopyvsya-za-yazyk-chomu-mer-kharkova-igor-terekhov-trymayetsya-za-rosiysku>.

⁵⁰ Російська отримала статус регіональної в Харківській області [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24692690.html>.

⁵¹ У Харкові прихильники та супротивники мовного закону пікетують облраду [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24692544.html>.

⁵² Мова викладання у навчальних закладах: де в Україні найбільше російських шкіл [Електронний ресурс] // СЛОВО І ДІЛО. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.slovoidilo.ua/2017/05/19/infografika/suspilstvo/mova-vykladannya-navchalnyx-zakladax-ukrayini-najbilshe-rosijskyx-shkil>.

процесів. Чому ж І. Терехов так сильно відділяє Харків від решти України і вперто стоїть на своєму щодо російської мови? Таку поведінку мера можна пояснити його дещо проросійськими поглядами, або ж його розрахунками щодо перспектив на наступних виборах. Як було зазначено вище, три партії в подібні «Блока Кернеса - Успішний Харків», «Опозиційна платформа — За життя» та «Партія Шарія» займали лідируючі позиції на місцевих виборах, І. Терехов є членом партії Г. Кернеса. Відповідно, логічним було б припустити, що після заборони діяльності двох останніх партій, у Харкові більше немає політичної сили, яка б збирала голоси всіх тих, хто є палкими прихильниками всього російського. Звідси, І. Терехов має всі шанси вийти на новий рівень та бути «хорошим» для усіх, тобто грати на два фронти. Досить поширеним є явище, коли різні політичні партії використовують мовну напругу для політичної мобілізації, тим самим проводячи уявний регіональний поділ.

Проаналізувавши результати опитувань, які були наведені вище, ми можемо побачити дещо певну роз'єднаність в політичних поглядах жителів Харківської області. Аби дізнатися більше про те, що думають самі мешканці Харківщини, а не через представників, цікавим для нас є поглянути на те, яке ставлення люди мають до війни на Донбасі. Результати опитувань 2021 року показують⁵³, що 26.7% вважають війну на Донбасі російською агресією проти України, 20% переконані, що це внутрішній конфлікт України (де Росія підтримує одну сторону), а 27% взагалі не могли дати конкретної відповіді на запитання. Досить цікавим є й різниця між областю та обласним центром: ті 26,7%, що вважають конфлікт російською агресією розділяються на 33.3% харків'ян, і лише 19.3% жителя області без

⁵³ АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЗА ПІДСУМКАМИ ОПИТУВАННЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – Режим доступу до ресурсу: <https://usp-ltd.org/wp-content/uploads/2021/10/9477142546155bd186574c6.56733490.pdf>.

врахування центру. Ставлення до ветеранів АТО, бійців української армії є здебільшого прихильним серед жителів, проте біля чверті респондентів так і не змогли визначитися зі своєю думкою.

Звідси, ми спостерігаємо певну тенденцію, що досить значущий відсоток жителів не мають своєї визначеної думки щодо важливих питань, які стосуються розвитку країни. Таким чином можемо припустити, що тема війни на Сході України для багатьох мешканців Харківської області є складною та небажаною для обговорення. Здається, що людям досить важко вдаватися до чіткого розрізнення «своїх» та «ворогів» і вони до кінця не готові прийняти чиюсь одну сторону. Таке небажання рішуче прийняти сторону своєї країни може мати різні на те причини – дехто досі не забув радянські часи та вважає українців та росіян одним народом, дехто має родичів чи бізнес в Росії й не хоче псувати ці зв'язки, або ж їх оточують лише люди з проросійськими поглядами й через це в них самих не може сформуватися власної думки. Але крім таких зв'язків, у жителів має бути приклад в особі представників державної влади Харківщини, які б ставали на захист суверенітету України та публічно просували цю позицію. Своїм прикладом такі політики мали б підтримувати громадські й запроваджувати власні ініціативи, які б були спрямовані на висвітлювання реальних подій з викриттям російської агресії на території України та викриттям прибічників держави-агресора, які знаходяться при місцевій владі.

Хоча, варто визнати, що привести до влади таку людину здається завданням не з легких. Г. Кернеса називали «господарем Харкова» і у свій час він монополізував близько 90% життєдіяльності міста⁵⁴. Невеликій частці харків'ян здавалося, що після смерті Г. Кернеса, є надія, що до влади

⁵⁴ “Голий король”: відпочинок, бізнес та майно Геннадія Кернеса [Електронний ресурс] // Bihus. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://bihus.info/goliy-korol-vidpochinok-biznes-ta-mayno-gennadiya-kernes/>.

прийде хтось зовсім інший. Але як тільки міський голова поїхав лікуватися у Німеччину, І. Терехов не гаяв часу і «налагоджував» ситуацію за допомогою своїх тісних зв'язків не лише з Г. Кернесом, але й з А. Аваковим. В «Блоці Кернеса - Успішний Харків» почалися з'являтися люди з найближчого оточення останнього. Протягом п'яти років І. Терехов закріплював⁵⁵ за собою статус другої важливої людини після мера міста, коли Кернеса не було на місці - був Терехов. Партнерство з різними групами й надало Терехову можливість отримати голоси, як за секретаря Харківської міськради, бо госпіталізований Кернес нібито надіслав електронною поштою подання на секретаря мера. Не варто й казати, що це все виглядає дуже завуальовано і зовсім не прозоро. Важко собі уявити, що щось подібне могло статися без підтримки не лише Харківських партнерів, але й Київських. Деякі харківські активісти та політики ставили під сумнів такий розвиток подій і бачили в діях Терехова ознаки злочину за статтею 109 Кримінального кодексу України «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади». Звідси ми можемо бачити, що створення та постійна підтримка клієнтелістських та непотичних зв'язків, застосування неформальних угод та інститутів, «адміністративного ресурсу», відходження від правління за законом та його заміна на неформальні практики використовуються політичними гравцями заради збереження влади. Монопольна політика Харкова придушує конкуренцію, яка є необхідною рушійною силою будь-якого демократичного процесу.

⁵⁵ «Між двох вогнів»: аналіз зв'язків людини, яка по суті керує Харковом за відсутності Кернеса [Електронний ресурс] // Bihus. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://bihus.info/mizh-dvoh-vogniv-analiz-zvyazkiv-lyudyny-yaka-po-suti-keruye-harkovom-za-vidsutnosti-kernes/>.

Серед найбільших проблем України жителі Харківської області, згідно з опитуванням⁵⁶ соціологічної групи «Рейтинг» у 2021 році, виділили наступне: 53% вважають найбільшою проблемою країни війну на Сході, 39% віддали голос безробіттю, і 36% – за неякісне медичне обслуговування. Але коли ж ми поглянемо, які проблеми мешканці виділяють великими особисто для себе, а не для України, то результати значно різняться: половину жителів області найбільше хвилюють маленькі зарплати чи пенсії, по 35% відходить на погане медичне обслуговування і підвищення тарифів, а військовий конфлікт і безробіття лише 24% учасників опитування виділяють як одну з головних проблем.

Коли ж ми поглянемо на рівень схвалення харків'янами роботи волонтерів, згідно з опитуванням 2019 року, то він складає 60%, у Львові ж цей показник становить 74%⁵⁷. Щодо сприяння міської ради соціальному захисту Харкова, то можемо поглянути на існування сайту⁵⁸ Департаменту соціальної політики Харківської міської ради і побачити достатньо хороший перелік різних громадських організацій, серед яких є як і жіноче об'єднання, так і спілка ветеранів АТО. Офіційна співпраця ведеться з 20 громадськими організаціями.

2.3.2. Погляди мешканців Львівщини: вплив Заходу та інакомислення

⁵⁶ Харків'ян найбільше хвилює безробіття і війна [Електронний ресурс] // KharkivToday – Режим доступу до ресурсу: <https://2day.kh.ua/ua/news/kharkivyan-naybilshe-khvilyue-bezrobittya-i-viyua>.

⁵⁷ ДИНАМІКА ПАТРІОТИЧНИХ НАСТРОЇВ УКРАЇНЦІВ: СЕРПЕНЬ 2019 [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2019.html

⁵⁸ Соціальний Захист Харків [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://soczahist.kharkov.ua/>.

Львів часто називають культурною столицею України, на сайті міської ради міста написано: «Львів завжди був, є і буде твердинею українських національних цінностей»⁵⁹. Жителі Львівщини наголошують на підкріпленні любові до традицій та культури визнанням української мови як єдиної державної. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» був ухвалений Верховною Радою України 25 квітня 2019 року. А от міська рада Львова винесли це питання щодо якості надання послуг українською (або англійською) раніше, у 2018 році. Львівський громадський активіст Святослав Літинський доклав неабиякі зусилля для ухвалення проєкту, який хотів аби ухвалу врегулювали спочатку на локальному рівні. Навіть львівський голова Андрій Садовий висловив вдячність активісту, і сказав, що його праця заслуговує пошани⁶⁰. Щодо мови викладання в школах, то Львівська область посідає високе місце у рейтингу 2017 року, де 98.7% навчальних закладів викладають українською мовою⁶¹, при цьому, за даними 2019 року, маючи 4 російськомовні школи⁶².

Якщо жителі Харківщини мають трохи розмите уявлення нації й не можуть відділити «своїх» та «інших», то на Львівщині інколи проглядається внутрішній поділ «своїх» українців. Цьому посприяла низка чинників, які

⁵⁹ «Львів завжди був, є і буде твердинею українських національних цінностей, тому для нас важлива якість сервісу», - А. Москаленко [Електронний ресурс] // Львівська міська рада – Режим доступу до ресурсу: <https://city-adm.lviv.ua/news/economy/246170-lviv-zavzhdy-buv-ie-i-bude-tverdineiu-ukrainskykh-natsionalnykh-tsinnostei-tomu-dlia-nas-vazhlyva-iakis-servisu-a-moskalenko>.

⁶⁰ «Львів завжди був, є і буде твердинею українських національних цінностей, тому для нас важлива якість сервісу», - А. Москаленко [Електронний ресурс] // Львівська міська рада – Режим доступу до ресурсу: <https://city-adm.lviv.ua/news/economy/246170-lviv-zavzhdy-buv-ie-i-bude-tverdineiu-ukrainskykh-natsionalnykh-tsinnostei-tomu-dlia-nas-vazhlyva-iakis-servisu-a-moskalenko>.

⁶¹ Мова викладання у навчальних закладах: де в Україні найбільше російських шкіл [Електронний ресурс] // СЛОВО І ДІЛО. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.slovoidilo.ua/2017/05/19/infografika/suspilstvo/mova-vykladannya-navchalnyx-zakladax-ukrajini-najbilshe-rosijskyx-shkil>.

⁶² В Україні майже 200 російськомовних середніх шкіл. До 2023 року їх мають перевести на українську мову викладання [Електронний ресурс] // Бабель. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://babel.ua/news/37188-v-ukrajini-mayzhe-200-rosiyskomovnih-serednih-shkil-do-2023-roku-jih-mayut-perevesti-na-ukrajinsku-movu-vikladannya>.

походять ще з історії, а саме – належності області до історичної Галичини. Звідси, мешканці регіону можуть відчувати дещо свою окремішність та інакшість від решти українців.

Неоднозначним було й ставлення громадян до переселенців зі Сходу після 2014 року, адже Львів прийняв досить багато внутрішніх переселенців. За дослідженнями⁶³, до переселенців з Криму ставилися дещо краще, ніж з Донбасу. Український політолог та переселенець з Донецьку, С. Федорчук, пояснював це тим, що кримські татари мають своє переконливе представництво, на відміну від переселенців з Донбасу. Тобто люди можуть чітко бачити переселенців з Криму через представників, громадських активістів, які є символами українського спротиву. А Донбас львів'яни здебільшого відділяють від українського культурного простору, дивлячись на його мешканців як носіїв інших цінностей та пояснюють це конфліктом ідентичностей. Мешканці, в основному, виділяють три основні загрози: Львів стане російськомовним та русифікованим, ймовірність масштабного заходження тіньового капіталу з кримінальними відтінками, та зміна ландшафту політичних уподобань, які суперечитимуть проєвропейським поглядам містян. Сучасний Львів є відносно однорідним з етнічної точки зору, коли склад Харкова є здебільшого змішаним⁶⁴, що призводить до більш розмитого почуття ідентичності серед його мешканців. У Львові ж зміни в його однорідності відбувалися й відбуваються здебільшого у зв'язку з війною. Аналітики також пояснюють погіршення ставлення до Сходу України після того, коли на Захід України почали приїжджати численні труни з українськими солдатами. Варто також

⁶³ Два Львови: один для переселенців, інший – для львів'ян? [Електронний ресурс] // BBC. – 2015. – Режим доступу до ресурсу:

https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/11/151103_lviv_displaiced_people_nk.

⁶⁴ Етнічний склад населення Харкова на початку XXI ст. [Електронний ресурс] // Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2018/S17/microcad18_55.pdf.

вказати, що загалом, Захід має найвищий рівень довіри до армії (88%) та ветеранів АТО/ООС (80%) в Україні, в той час, як на Сході ці показники вдвічі менші – 49% та 44% відповідно⁶⁵. Щодо того, які проблеми мешканці львівської області називають найбільшими для України, то це військовий конфлікт на Сході України – 89.3%, хабарництво і корупція у владі – 51.3%, підвищення тарифів на комунальні послуги – 32.5%. А от своїми особистими проблемами жителі виділяють підвищення тарифів на комунальні послуги – 66.2%, підвищення цін на товари – 61.2%, військовий конфлікт на Сході – 45.5% та хабарництво з корупцією – 22.9%.

Якщо поглянемо на готовність львів'ян долучатись до збереження культурної спадщини, то побачимо наступне. Близько 52% мешканців готові вносити сплати добровільних внесків проєктам та громадським ініціативам, близько 58.7% готові брати участь у громадських слуханнях, а от брати участь у волонтерських ініціативах та громадських організаціях погоджуються 49%⁶⁶. У Львові також справно працює «Львів Соціальний»⁶⁷, що займається управлінням соціального захисту департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради і є виконавчим органом Львівської міської ради. На сайті є багато інформації про звіти, електронні сервіси, такі як «електронна черга», за допомогою якої можна зробити попередній запис на прийом до відділу соціального захисту вашого району Львова. Також можна знайти дані про співпрацю з 33 громадськими організаціями, в основному тими, що займаються соціальними проблемами, але також цікавою є «Львівське обласне товариство політичних в'язнів і

⁶⁵ Довіра українців до інститутів влади і суспільства на початку 2022 р. [Електронний ресурс] // R&B group. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://rb.com.ua/uk/blog-uk/omnibus-uk/dovira-ukrainciv-do-institutiv-vladi-i-suspilstva-na-pochatku-2022-r/>.

⁶⁶ Культурні практики львів'ян [Електронний ресурс] // Fama reasearch agency. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://fama.agency/portfolio/kulturni-praktyky-lviv-yan/>.

⁶⁷ Новини [Електронний ресурс] // Львів Соціальний – Режим доступу до ресурсу: <https://social.lviv.ua/ngo/perelik-gromadskykh-organizacij/lvivske-oblasne-tovaristvo-polit/>.

репресованих». Організація займається об'єднанням учасників національно-визвольних змагань, тих, які були репресовані та позбавлені волі, хто боровся проти комуністичного і фашистського тоталітарних режимів.

2.4. Політика і релігія: історичне формування світогляду

Конституція України захищає свободу релігії та передбачає відокремленість церкви та релігійних організацій від держави. Проте наразі досить важко ігнорувати присутність релігії в суспільних справах. Релігійне питання, особливо після 2014 року, стоїть на порядку денному в українському суспільстві.

Немає сумніву в тому, що люди, ідеї та інституції, які так чи інакше складають релігійну сферу, мають важливе значення і для політичної сфери. На перший погляд, може здатися, що релігійна приналежність немає великого значення у 21 столітті, коли люди по всьому світу все більше і більше відходять від релігійних практик. Але точно не у випадку з Україною, оскільки релігія має тісний зв'язок з політикою, вони обидві взаємодіють на місцевому, національному та міжнародному рівнях. Коли поглянемо на опитування січня 2022 року, то побачимо, що 70% опитаних мешканців Заходу довіряють Церкві як інституту, цей показник є найвищим по всій Україні. А от щодо Сходу, то 48% респондентів довіряють Церкві, варто зазначити, що попри різницю між двома показниками, цей показник є другим найвищим по Україні. Як бачимо, ні секуляризація, ні модернізація не маргіналізували релігію настільки, аби вона перестала мати

вагоме значення для політики або політика для самої релігії⁶⁸. Метою політики є прийняття колективних рішень для здійснення влади. Тому нам варто зосередитися саме на взаємозв'язках, які існують між релігійним життям груп та їх вагомого впливу на політику. Звичайно, найбільше нас цікавить питання приналежності українців до Української Православної Церкви Московського Патріархату або ж до Української Православної Церкви Київського Патріархату (далі: УПЦ МП і УПЦ КП), яке ми далі розглянемо.

Для окреслення деяких регіональних відмінностей в Україні, варто дещо розглянути й історичний вимір проблеми. Якщо візьмемо історію нашої держави, то зможемо помітити, що в Україні спроби розбудови нації, відродження національної культури разом з традиційним релігійним життям йдуть пліч-о-пліч з демократизацією в сучасному суспільстві. Проте неможливо не зазначити, що наприкінці існування Радянського Союзу, відродження релігійної культури та політичне інакомислення були більш тісно пов'язаними явищами саме у Львові та Західній Україні. Особливо для нас є важливим післявоєнний період, адже він був, з певної точки зору, вирішальним етапом накопичення соціального капіталу. Наразі Львів є регіональним центром історично більш західно-орієнтованим, проте Львівщина є все-таки менш індустріалізованою та більш сільською місцевістю країни. Тоді як Харківщина, та загалом Схід, лежать у більш індустріалізованій та урбанізованій, але також і більш радянській частині України.

Почнемо з того, що певні території Заходу України ніколи не були частиною царської імперії, а належали то до Речі Посполитої, то до

⁶⁸ Moyser G. Politics and religion in the modern world / George Moyser., 1991. С. 2

Габсбурзької імперії. Звідси, ми можемо припустити, що під Західним правлінням, ці території не могли русифіковуватися і не набирали собі звичок російського патрімоніалізму у свій соціальний капітал, а знаходилися під значним впливом римо-католицької та греко-католицької Церков. З іншого боку, ми маємо Схід України та саму Харківщину, яка здебільшого зазнавала впливу східного православ'я. Незважаючи на таку історичну складову та важливість глибоко вкорінених відмінностей в історичній традиції, яка відіграє значну роль у політичній культурі та перегукується з сьогоднішніми реаліями, ми не можемо пояснювати сьогодення лише спираючись на минуле⁶⁹.

Дослідження 2016 року показало, що Україна дотримується здебільшого моделі низької відвідуваності храмів, навіть якщо громадяни вважають себе релігійними. Лише близько 10% населення відвідує щотижневі богослужіння⁷⁰. Говорячи про Україну в цілому, то впевнено можемо сказати, що більшість вірян відносять себе до православ'я, проте в трьох областях України, серед яких є Львівська область, більше ніж половина сповідують греко-католицизм, і римо-католицизм також поширений більше на Заході України, ніж будь-де інде. Згідно з дослідженням⁷¹ 2017 року, 1.5% мешканців Львівщини відносять себе до УПЦ (МП), 20.7% – до УПЦ (КП), 59% – вважають себе греко-католиками.

На Харківщині ситуація є наступною: 8.3% відносять себе до УПЦ (МП), 6.7% до УПЦ (КП), 0.20% до Греко-Католицької Церкви та аж 47.9% вважають себе просто православними, не відносячи себе ні до якої

⁶⁹ Aberg M. Europe-Asia Studies [Електронний ресурс] / Martin Aberg. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09668130050006808>.

⁷⁰ Revolution of Dignity [Електронний ресурс] // Harvard Maps – Режим доступу до ресурсу: <https://harvard-cga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=2fa308aa641d43139d3a5b5b59081a5a>.

⁷¹ Revolution of Dignity [Електронний ресурс] // Harvard Maps – Режим доступу до ресурсу: <https://harvard-cga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=2fa308aa641d43139d3a5b5b59081a5a>.

конкретної православної юрисдикції. Крім того, дещо вищим є рівень відвідування церков серед католиків та протестантів, ніж у віруючих православних конфесій. Парафіян регіонів Галичини та Закарпаття виокремлюють як найбільш активних. За опитуванням Разумкова у 2019 році щодо відвідування служб, можемо побачити очевидну різницю, де на Заході 77% українців і на Сході 29% українців повідомляють, що регулярно ходять на служби, при цьому на Харківщині найнижча частота відвідування по всій Україні (жителі Донбасу та Криму участі в опитуванні не брали)⁷². Станом на 2014 рік у Львівській області було зафіксовано⁷³ 121 релігійних організацій на 100 000 осіб, а у Харківській області – 34 організації. А загальне число організацій УПЦ (КП) у Львівській області становило 479, в Харківській – 21.

Варто також поглянути на карту переходів з УПЦ (МП) до УПЦ (КП) за 2018 рік, де ми зможемо побачити, що на 2018 рік Львівська область мала 75 церков/організацій УПЦ (МП), а Харківська – 377, що в 5 разів більше від першої⁷⁴. Також, у Львівській області 92.5% опитуваних зазначають, що чітко знають до якої конфесії себе відносять чи не відносять, в той час, як у Харківській області цей показник становить 28%. Цікаво також поглянути на опитування⁷⁵ щодо ставлення вірян до того, за яким напрямком зовнішньої політики варто йти Україні. Отже, 58.2% вірян УПЦ (КП) проголосували за приєднання до Європейського Союзу, в той час як вірян

⁷² Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000 - 2021pp. [Електронний ресурс] // Разумков Центр – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf.

⁷³ Revolution of Dignity [Електронний ресурс] // Harvard Maps – Режим доступу до ресурсу: <https://harvard-cga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=2fa308aa641d43139d3a5b5b59081a5a>.

⁷⁴ Карта переходів з УПЦ МП до ПЦУ | Parishes of Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate [Електронний ресурс] // Harvard Maps – Режим доступу до ресурсу: https://harvard-cga.maps.arcgis.com/apps/TimeAware/index.html?appid=95a539b01f40431db45dd41c9b460362&fbclid=IwAR2Qn2Vhorug5_A4apA2QRtBzbdgHvvEHtdausx0o32RfXEJWQBcQ6taTV8.

⁷⁵ РЕЛІГІЙНА САМОІДЕНТИЧНІСТЬ І МОЛИТВА В УКРАЇНІ [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=638>.

УПЦ (МП) проголосувало майже в два рази менше – 33%. А от щодо приєднання до Митного Союзу Росії, Білорусі, Казахстану, Киргизії та Вірменії, то 21.3% вірян УПЦ (МП) підтримують такий напрям і вірян УПЦ (КП) – 7.5%.

РОЗДІЛ 3. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕМПІРИЧНИХ ДАНИХ НА СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

3.1. Конфлікт ідентичностей

Д. Бітем виділяє низку питань, відповіді на які допоможуть нам виміряти рівень демократизації в тому чи іншому суспільстві. Для нас зараз важливим є відповісти на те, «наскільки традиції та культура суспільства підтримують основні демократичні принципи народного контролю та політичної рівності»⁷⁶. Перш за все, варто сказати, що більшість соціологічних досліджень, які є зосередженими на Україні, особливо ті, що стосуються регіоналізму та різного ставлення до історичного минулого чи становлення ідентичностей в Україні, зазвичай вдаються до групування найбільших українських адміністративних одиниць на чотири чи інколи п'ять макрорегіонів, серед яких – Захід, Південь, Центр, Схід і Донбас⁷⁷. Таким чином, загальна картина враження про той чи інший регіон завжди залишається певною мірою розмитою, адже області, які не рідко мають за плечима доволі різний історичний фон групуються разом. Тим самим це посилює відмінності між макрорегіонами та розмиває відмінності між сусідніми областями, при цьому ігноруючи динамічний характер соціального і демократичного розвитку окремих областей.

У нашому випадку, це особливо видно, коли в дослідженні виділяють Захід та Схід, попри те, що рівень громадянськості Харківської області по показникам соціологічних досліджень доволі помітно відрізняється від Донецької чи Луганської, але всі вони разом складають Схід України. Більше того, такий поділ сприяє не так дослідженню українського

⁷⁶ Бітем Д. Визначення і вимірювання демократії / Девід Бітем., 2005. – (Львів: Літопис). - С. 62.

⁷⁷ History and Identity [Електронний ресурс] // Harvard University. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://gis.huri.harvard.edu/history-and-identity-module>.

регіоналізму, як певному формуванню стереотипів на кшталт того, що весь Схід є російськомовним, а Захід населяють лише українські націоналісти. Такий поділ зберігся й після проголошення незалежності України, ставлячи загрозу регіонального розколу, що більшою мірою обґрунтовується мовою, культурою та етнічністю. Наразі ці розбіжності часто використовуються для пояснення тієї чи іншої поведінки на виборах, масової мобілізації, і так само для розуміння сепаратизму на Донбасі та в Криму. Хоча варто визнати, що такий поділ не почався з порожнього місця, бо аналізуючи міжрегіональний розкол в Україні, ми не можемо не звертатися до її історії. Адже саме місцевий контекст і деякі відмінності в історичному контексті пояснюють кілька важливих регіональних розбіжностей. Особливо з нашим радянським минулим, ми звертаємо увагу на те, як ті чи інші історичні події та особистості запам'яталися сучасним українцям. Безперечно, ми побачимо суттєві відмінності між двома макрорегіонами. Наприклад, щодо позитивного ставлення до історичних особистостей, за результатами опитування соціологічною групою «Рейтинг» 2018 року⁷⁸, побачимо, що до Володимира Леніна та Йосипа Сталіна позитивно ставляться 8% і 6% жителів Заходу відповідно, а от на Сході ці показники – 38% і 32%. А ось до Степана Бандери позитивно ставляться 64% респондентів із Заходу, а 17% зі Сходу України.

Як вже було зазначено, різний відбиток минулого в пам'яті та інтерпретації головних історичних подій разом із мовними уподобаннями є одними з головних чинників, що досі сприяють роз'єднанню українського суспільства. Проте, чому це роз'єднання все ще стоїть на порядку денному і чому ми просто не можемо прийняти факт того, що у нас багатозарове

⁷⁸ Динаміка відношення до голодомору [Електронний ресурс] // Соціологічна група "Рейтинг". – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg_noyabr_2018.html.

суспільство? Відповідь на це питання є досить простим. Ми виходимо з того, що суспільні зв'язки створюють соціальний капітал, то проста участь у школі, сім'ї, роботі та соціумі має сильний внутрішній вплив на індивіда і потім на суспільство загалом. Звідси, якщо ми не бачимо Й. Сталіна і В. Леніна політичними фігурами, які спонукали б до демократизації, то, очевидно, про позитивне ставлення до них мови йти не має. Роберт Патнем виділяє сім'ю як найважливіше джерело соціального капіталу. І це зовсім не дивно, адже, по суті, це є першоджерелом, з якого ми черпаємо інформацію ще змалечку і коли ми зростаємо з позитивною думкою про Й. Сталіна та В. Леніна це, безперечно, матиме свої наслідки в майбутньому. Згодом це може породжувати конфлікт ідентичностей та визначення мешканців іншого регіону як представників інших цінностей, адже тому, кому подобається С. Бандера навряд чи будуть прийнятні цінності того, кому до вподоби Й. Сталін.

В другому розділі ми вже розглядали дослідження, коли група жителів Львівщини мала дещо боязне відчуття стосовно переселенців зі Сходу, які своїм перебуванням могли б, так би мовити, «русифікувати» їх місцевість. Таке саме дослідження було проведено й у Харкові, який також прийняв багато переселенців з Донбасу. Ми можемо бачити явну відмінність у ставленні, адже переселенці їхали у Харків не лише тому, що це найближче безпечне місто, але й тому, що харків'яни їм ближчі за поглядами, аніж жителі Заходу. За словами українських активістів⁷⁹, біженці, покидаючи свої домівки і не розуміючи куди їдуть, часто чекали агресії з боку так званих «бандерівців», про насильство яких їм розповідали проросійські активісти. Більше того, коли через нестачу місць у Харкові,

⁷⁹ Біженці з Донбасу знаходять притулок у Харкові [Електронний ресурс] // ВВС. – 2014. – Режим доступу до ресурсу:
https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/06/140610_kharkiv_refugees_ko.

людям пропонували поселення на Заході України, переселенці починали панікувати. Проте, чим саме викликана ця паніка? Чому тієї самої реакції не було при поселенні в Харкові? Звідси, можемо припустити, що жителі Донбасу все-таки усвідомлюють певну проросійськість своїх поглядів. Але більш тривожним є те, що вони припускають, що бути «проросійським» на Харківщині допустимо, а на Львівщині їх зацькують. Такий гострий контраст між двома регіонами також можемо пояснити тим, що Львів є досить однорідним містом⁸⁰, в той час як населення Харкова є більш змішаним та багатонаціональним. Більше там також тих, хто вважають себе російськомовними українцями, або вважають за рідні мови російську та українську. А така позиція, як ми вже визначили, є здебільшого незрозумілою та неприйнятною для львів'ян. Аби сприяти демократизації та накопиченню соціального капіталу, конче необхідним є аби сукупність людей бачила хоча б якусь частину своєї ідентичності в рамках єдиної спільноти, яка між собою ділить історичну спадкоємність з елементами спільної культури та відчуттям географічної приналежності до того, де вони знаходяться.

Ба більше, як вже зазначалося раніше, майже половина українців вважають, що Захід найбільше відрізняється від інших регіонів, і самі жителі Заходу з цим погоджуються. Р. Патнем проводить різницю між «доброчесним колом» та «порочним колом»⁸¹. Він пояснює це так, що у випадках високого рівня соціального капіталу та довіри, соціальний капітал може сприяти більшому самовідновленню, але для суспільств, які розпочинають з низького рівня соціального капіталу, ситуація

⁸⁰ Населення Львова: як змінювалася чисельність та національний склад міста Лева за останні вісім сторіч [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.032.ua/news/3134025/naselelnna-lvova-ak-zminuvalasa-ciselnist-ta-nacionalnij-sklad-mista-leva-za-ostanni-visim-storic>.

⁸¹ Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Robert D. Putnam., 1993. С. 113.

спостерігається протилежна. Якщо ми беремо історичний фактор, то можемо сказати, що початково, з проголошенням незалежності України, Львівщина мала багатший соціальний капітал, аніж Харківщина, що здебільшого спричинено історично різним впливом на два регіони. Львів колись можна було назвати центром українського національного пробудження та політичною опозицією, яка підловлювала ідеї Західної Європи. Впливаючи з цього, Харківська область попала в «порочне коло» авторитарної та партикуляристської політичної культури значно більше за Львівську область.

Режими можуть будувати політику, яку їм заманеться, але переписати минуле настільки успішно, що значення, пов'язані з їхньою ідентичністю будуть втрачені є майже нереально. Говорячи про націоналізм, то в Україні, ми його можемо назвати місцевим або проблематичним, при якому члени групи не діляться консенсусом щодо своєї колективної ідентичності, через це одні члени себе ідентифікують по-одному, інші по-іншому, а в третьої групи, ця самоідентифікація є дещо розмитою і вони її змінюють переходами від однієї групи до іншої⁸². А коли ми знову ж таки візьмемо до уваги вищезгадане опитування щодо відношення до історичних постатей, то політичні погляди на Сході можна дещо прирівняти до месіанського націоналізму, який зазвичай є притаманним росіянам, адже він прикутий до бачення майбутнього, при цьому черпаючи енергію з травми минулого. Таке бачення нав'язується жителям окупованих територій на Сході. Месіанський націоналізм зображує свою націю вищою і бажає «експортувати свою культуру своїм «нижчим сусідам»⁸³. Це можна пояснити прив'язаністю до радянщини та небажанням її відпустити, аби рухатися далі в сторону демократії. Але коли ж ми розглядаємо лише

⁸² Moyser G. Politics and religion in the modern world / George Moyser., 1991. С. 75.

⁸³ Moyser G. Politics and religion in the modern world / George Moyser., 1991. – 75 с.

Харківщину, а не Схід загалом, то ми точно не можемо стверджувати, що їй притаманний такий націоналізм, адже як було зазначено раніше, усі розколи створює саме поділ на макрорегіони України, особливо, коли їх ділять на два – Схід та Захід. Проте, людям притаманна міграція, і зазвичай вони мігрують туди, де їм комфортно, а якщо люди з проросійськими поглядами вважають, що в Харківській області їм буде комфортно, то це вже створює проблему. При цьому, вони не лише адаптуються до нового місця перебування, а й налагоджують свої зв'язки та пускають коріння. Але проаналізувавши емпіричні дані, ми можемо віднести Харківську область до третьої групи, в якій самоідентифікація є дещо розмитою та без чіткого визначення «своїх» та «ворогів».

3.2. Довіра та асоціації взаємного кредиту

Роблячи аналіз нас найбільше цікавить те, що ж таке є в самій природі соціального капіталу нашого постсоціалістичного суспільства, що робить людей менш схильними до того, аби довіряти інституціям. Наразі Україна все ще переживає перехідний період демократизації – економічний, державний та соціальний. Поширеними проблемами, які вже було розглянуто раніше, є непотизм, клієнтелізм, корупція, неформальні угоди, та непрозорість дій влади. Ці всі установки інтерпретуються як комуністична спадщина або реакція на неефективні державно-соціалістичні інституційні механізми, неформальні зв'язки, що породжують клієнтелізм і корупцію. Усе це становить «операційний код політичної культури» української еліти⁸⁴. Такі установки перешкоджають руху України на її шляху до демократизації.

⁸⁴ Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) [Електронний ресурс] / Юрій Мацієвський. – 2016. – С. 24. Режим доступу до ресурсу:

Доволі низький рівень суспільної довіри мешканців Львівщини та Харківщини до засобів масової інформації, інститутів, політиків та урядовців, який виявлений в опитуваннях, свідчать про відсутність широко-розпорошеного соціального капіталу високого рівня. Але, незважаючи на те, що ми маємо невелику демократичну спадщину і досвід незалежного урядування, Україна вже змогла витримати низку серйозних викликів демократичному режиму. Це, безперечно, зробило нас сильнішими й більш впевненими, проте значні загрози все ще залишаються, тому політичне керівництво має приділяти цьому пильну увагу. Для цього необхідним є співробітництво, яке застосовується між законодавчою та виконавчою владою, між найманими робітниками, між політичними партіями та між владою з громадянами тощо. А довіра, як зазначає Р. Патнем, є таким собі «мастилом» співпраці, потяг до якої породжує соціальний капітал.

Поглянувши на рівень довіри до ЗМІ, громадських організацій та волонтерів, побачимо, що більше схильні довіряти жителі Львівської області. Мешканців Львівщини й також більше серед тих, хто бажає комунікувати з державними службовцями і хто більш схильний до вступу до організацій чи сплати добровільних внесків.

Знову звертаючись до питань Д. Бітема, нас тут цікавить «наскільки народ має довіру до здатності політичної системи розв'язувати головні проблеми, що стоять перед суспільством, і своєї здатності впливати на це»⁸⁵. З аналізу наших двох областей, ми можемо побачити, що рівень довіри до місцевих партій «Об'єднання “Самопоміч”» та «Блок Кернеса —

https://shron1.chtyvo.org.ua/Matsiievskiyi_Yurii/U_pasttsi_hibrydnosti_zygzagy_transformatsii_politychnoho_rezhymu_v_Ukraini_1991-2014.pdf.

⁸⁵ Бітем Д. Визначення і вимірювання демократії / Девід Бітем., 2005. – (Львів: Літопис). – С. 62.

Успішний Харків» є високим і стабільним серед мешканців міст. Так само є стабільним рівень довіри до міських голів, оскільки у двох містах існувала тенденція обирати на посаду того самого кандидата декілька років поспіль. Проте варто зазначити, що в обох містах цей рівень почав падати, у Харкові це можна пояснити здебільшого з обранням І. Терехова, адже харків'яни були досить віддані покійному Г. Кернесу. Аналізуючи харків'ян, ми можемо спостерігати те, що вони схильні не так довіряти, як «сліпо вірити» і незважаючи на непрозорість дій урядовців, яким притаманна монополізація міста, сприяти певним змінам харків'яни не сильно прагнуть, адже на виборах обирають приналежних до тієї самої групи еліт знову й знову. Тобто, навіть після зміни влади, а саме міського голови у Харкові, політичний режим так і залишився гібридним, де все-таки існують конкурентні вибори, але є місце неформальним практикам, непотизму, клієнталізму, які значно обмежують верховенство права і яким харків'яни не бажають йти наперекір.

Можемо припустити, що жителям Харківщини більш притаманно покладатися на еліти і не втручатися в політичні процеси міста, адже рівень задоволеності життям в Харкові та області є одним з найвищих в країні, а рівень довіри до урядовців є низьким (не беручи до уваги довіру до Г. Кернеса). Це можна також пояснити тим, що харків'яни не вірять в те, що можуть на щось повпливати і це саме відбирає в них бажання діяти. Більше того, як вже зазначалось раніше, лише 12% респондентів Харківщини вважають, що ситуацію в області якось контролює українська центральна влада, тобто вплив місцевих еліт на ситуацію регіону є набагато сильнішим. Проте, знову ж таки, таку відсутність відчуття участі регіону в загальнонаціональний політичний процес досить сильно сприяє появі місцевих ідентичностей та протиставленню загальнонаціональній ідентичності.

Рухаючись далі, ми бачимо, що підзвітність та прозорість уряду Львівської області є на порядок вище від Харківської. Проте, достатньо висока, порівняно з іншими областями, прозорість дій уряду не дала львів'янам впевненості в тому, що вони можуть включатися у процес формування рішень влади, адже показник був низький у двох областях, де в Харківській навіть на два відсотки вище (13%). Тобто бачимо, що жителі двох областей оцінюють свою можливість впливати на дії влади дуже низько. Хоча поглянувши на тенденцію задоволеності роботою міських голів, то побачимо, що більшість мешканців нею задоволені, а харків'яни ще й на порядок більше задоволені, ніж львів'яни.

При виокремлених найболючіших проблем мешканців двох областей ми отримали досить різні результати. Наприклад, незважаючи на те, що Харківська область знаходиться найближче до Донбасу, конфлікт на Сході хвилює жителів Львівської області у два рази більше, ніж жителів Харківської. Ба більше, лише 24% мешканців Харківщини вважають це своєю особистою проблемою, що є низьким результатом. Тут ми можемо прослідкувати небажання бути включеним в проблеми інших і не усвідомлювати загрози й проблеми, яка лягає не лише на сусідню область, але й на всю країну. Головна сутність соціального капіталу за Р. Патнемом полягає в тому, що спочатку люди будують довіру один до одного, беручи участь у горизонтальних та взаємних відносинах обміну. Під довірою тут мається на увазі те, що люди, з якими ми маємо певні зв'язки, будуть дотримуватися угоди між нами за власним бажанням. Більше того, за довіри, індивіди можуть розрахувати наслідки та реакції, що спровоковані їхньою поведінкою серед інших індивідів⁸⁶. Чим вищим є рівень довіри

⁸⁶ Aberg M. Europe-Asia Studies [Електронний ресурс] / Martin Aberg. – 2000. С. 308 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09668130050006808>.

всередині суспільства, тим більшою є ймовірність на співпрацю, яка є основним компонентом для побудування демократичної держави. Звідси, лише державного примусу до виконання інститутів є недостатнім для забезпечення ефективної інституційної діяльності, необхідним також є бажання громадян сприяти процесу, активізуючись у суспільстві. Адже співпраця, норми взаємності, суспільна довіра, та громадянська залученість взаємно живлять одна одну.

3.3. Аналіз громадянської залученості

Історична спадщина, політична культура, громадянська залученість, інституції та державні органи влади взаємно втручаються і переплітаються між собою створюючи демократичну природу суспільства. Вже за традицією, при аналізі громадянської залученості, нам варто дати відповідь на запитання, яке звучить наступним чином: «наскільки поширена політична участь у всіх її формах; наскільки вона репрезентує різні сегменти суспільства, а також наскільки вона обмежена соціальними, культурними, економічними та іншими чинниками?»⁸⁷. А також, нам важливо зрозуміти, чи можемо ми таки користуватися тезою «чим більше участі, тим більше демократії».

Так як Церква є один з тих інститутів, якому українці довіряють найбільше, ми не можемо знову не зачепити питання релігійної приналежності. Проаналізувавши результати опитування вірян двох різних релігійних інституцій щодо кращого напрямку зовнішньої політики для України, ми можемо зробити певні висновки. Отже, абсолютно точно

⁸⁷ Бітем Д. Визначення і вимірювання демократії / Девід Бітем., 2005. – (Львів: Літопис). - С. 62.

віряни УПЦ (КП) більш проєвропейські, а віряни УПЦ (МП) дещо заглядаються в сторону країни-агресора, бажаючи з нею митного союзу. Звідси, ми робимо висновок, що тут справа зовсім не в релігії, а в приналежності патріархату, адже цілком очевидно, що Церква Московського Патріархату не може стояти осторонь від дій російської влади. Незважаючи на те, що відсоток вірян УПЦ (МП) на Харківщині є невеликим, він все одно є вищим за відсоток тих, хто належить до УПЦ (КП). Відповідно, у церковних об'єднаннях та різних асоціаціях УПЦ (МП) може відбуватися значна пропаганда чи парафіянин можуть відчувати дещо вплив русифікації. Це спричинено тим, що ніщо не може бути поза політикою, навіть Церква, чого тільки вартий М. Добкін, проросійський політик, який висвятився в сан диякона УПЦ (МП).

Проте, варто зазначити, що в Харківській області майже половина (48%) тих, хто відносить себе до релігійної групи, проте вважають себе просто православними, без наявності приналежності до якоїсь конкретної православної юрисдикції. Робимо висновок, що мешканці віддають перевагу тому, аби асоціювати себе з більш широкими категоріями, не маючи чіткого визначення своєї ідентифікації та приналежності. На мою думку, таку поведінку можна знову ж таки пояснити історичними минулим, яке лягло на Схід як історична спадщина, і яка має дуже сильний вплив й до цього часу. І це цілком зрозуміло, адже за часів СРСР була релігійний плюралізм був відсутній, проте, навпаки, спостерігалися переслідування та заборони релігійної освіти, нав'язувався атеїзм. Без чіткого уявлення людей про те, хто вони – зменшується залученість у політичні процеси країни, що сприяє несвідомій адаптації до теперішніх подій та можливості приєднання до різних регіональних, національних груп без страху бути приписаними до якоїсь конкретної групи. Така позиція не може сприяти свідомому баченню індивіда про те, що відбувається насправді і як це може на нього

повпливати. І так як вже було зазначено в першому розділі, воля народу є волею найбільш діяльної частини народу, тобто більшості. То як ж ми тоді можемо визначити волю самого народу, якщо в мешканців немає згуртованості, та визначеної думки більшості? Адже, як зазначав⁸⁸ Д. Бітем, для того, аби зробити свій голос почутим та ефективним, варто об'єднатися зі своїми однодумцями, а не діяти окремо. Таке об'єднання однодумців відбувається для того, аби чинити вплив на остаточний результат того чи іншого соціологічного або політичного процесу.

Повертаючись до релігії, згідно з опитуваннями, греко-католики виділяються як відносно найактивніша група, а їх найбільше саме на Заході України. Греко-католицизм є вже невіддільною частиною західноукраїнської культури, робимо висновок, що його релігійне життя пов'язане з набагато більшим досвідом побудови громадських мереж і організацій. Звідси, зовсім не дивним є те, що у створенні релігійних організацій та стабільному відвідуванні храмів мешканці Львівщини є також більш активними.

На Львівщині сильніше дотримуються традицій, чим і пояснюється більш активна участь мешканців області у відзначенні українських свят зі слідуванням стародавніх культурних традицій. Повертаючись до історії, Львів був історичним містом поляків та євреїв, і дещо меншою мірою самих етнічних українців, поки не почалося масове вигнання поляків радянською владою та нацистського Голокосту⁸⁹, після яких місто стало радянсько-українським. Такі події спричинили масову міграцію українців до Львова з навколишніх сіл. Безперечно, такі обставини вплинули на політичну

⁸⁸ Beetham D. Democracy: a beginner's guide / David Beetham., 2005. С. 8

⁸⁹ Aberg M. Europe-Asia Studies [Електронний ресурс] / Martin Aberg. – 2000. – С. 300. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09668130050006808>.

культуру Західної України і таке віддане слідування традиціям львів'ян можна пояснити також через вплив мігрантів, які прибували з сіл, де історично українським традиціям слідують більше.

Коли на Львівщині абсолютна більшість була за запровадження обов'язкового використання української мови у сфері обслуговування, то в Харківській області думки поділились навпіл, що є досить поширеним явищем для регіону. Одна група (42%) підтримали рішення, а інша (43%) була проти такого запровадження⁹⁰. Хоча варто зазначити, що в цьому питанні набагато менше респондентів залишаються невизначеними, ніж, наприклад, було в питанні щодо конфлікту на Донбасі. Звідси, ми можемо зробити висновок, що хоча це і половина, проте, жителів Харківщини хвилює мовне питання і є для них актуальним. Таке ставлення до мовного питання сприятиме демократизації українського суспільства, адже що використання державної мови є одним з найкращих засобів збереження українських традицій та протистояння російській пропаганді. Проте, поряд з цим, такий внутрішній розкол думок на Харківщині робить питання мови привабливим інструментом для використання місцевими політиками. В силу того, що існує велика підтримка російської мови і небажання переходити на українську серед мешканців, пропагандисти можуть тишком-нишком просувати свої проросійські погляди, роблячи головний акцент саме на захисті прав російськомовного населення Харківської області, а не своїх проросійських діях, знаючи, що це питання є болючим. Так як російська мова вже отримувала статус регіональної на Харківщині й це рішення підтримувала велика кількість жителів, політики не втрачають можливості цим користуватися. Впливаючи з цього, найбільшу

⁹⁰ АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЗА ПІДСУМКАМИ ОПИТУВАННЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва – Режим доступу до ресурсу: <https://usp-ltd.org/wp-content/uploads/2021/10/9477142546155bd186574c6.56733490.pdf>.

популярність на всіх виборах у Харкові набирають ті партії та політики, які виступають на захист російської мови. А зараз, через статус української мови як єдиної державною, поширеними є тенденції, коли політики хочуть бути хорошими для всіх і намагаються всидіти на двох стільцях, як чинний міський голова Харкова І. Терехов. Використання мовної напруги для нього є інструментом політичної мобілізації, від якої і проводиться уявний регіональний поділ, про який харків'яни здебільшого не усвідомлюють. А кількість російськомовних шкіл в області, за даними опитування, була однією з найвищих по всій Україні. Жителям Харківщини варто усвідомити, що закон про державну мову - українську, є одним з засобів збереження українських традицій та протистояння російській пропаганді. Саме через мову ми співпрацюємо з іншими, через мову ми будуємо довіру до інших, а це все разом допомагає накопичувати соціальний капітал суспільства.

ВИСНОВКИ

В процесі написання дипломної роботи ставало зрозуміло, чому Україна застигла в гібридному режимі, адже певні регіони дещо більше мають схильність до авторитарних дій політичних еліт та громадянську байдужість, через які ми спостерігаємо дуже повільний рух в напрямку ліберальної демократії. Цілком очевидно, що не лише економічні труднощі стопорять розвиток країни, але й застарілі звички радянського тоталітарного минулого, що містять в собі й політичну культуру суспільства. Ефективно співпрацюючим інститутам необхідна наявність міжособистісної довіри, яка може підтримуватися лише співпрацею. Ні запроваджені реформи, ні політична конкуренція, ні політична участь не змогли до кінця присвоїти народу громадянської традиції, адже усі процеси відбуваються в різних регіонах з помітно різною інтенсивністю. Внаслідок, такий розвиток подій посприяв регіональному розколу. При аналізі Львівщини та Харківщини, стало цілком зрозуміло, що політична культура є доволі відмінною у двох регіонах, що спричиняє конфлікт ідентичностей, за якого мешканці однієї області вважають інших за носіїв абсолютно протилежних цінностей, які часто суперечать загальнонаціональним. Не дивлячись на доволі очевидні відмінності в політичній культурі між Львовом та Харковом, можна зазначити, що загальний досвід видів громадської активності є на низькому рівні у двох регіонах. Проте, все-таки, на Львівщині демократизація та становлення громадянської культури традиційного зразка прослідковується краще.

Отже, порівнявши два регіони, можемо зробити висновок, що Львівська область має соціальний капітал, який сприяє демократизації набагато більше, ніж Харківська. А от соціальний капітал Харківщини та безпосередньо Харкова набагато більше сприяє клієнталізму та

непрозорості дій місцевої влади, що здебільшого спричинено байдужістю мешканців сприяти змінам. В той час як Львівська область посідає лідируючі позиції щодо підзвітності та прозорості, Харківська посідає середні, з достатньо великим розривом у відсотковому відношенні з першою. Харківська еліта протягом багатьох років налагоджує свою групу «довірених» осіб, які продовжують монополізувати політику в місті та області, що пояснює відсутність у мешканців відчуття можливості сприяти певному контролю влади. Незважаючи на традиційно високу довіру до міського голови Харкова, після обрання чинного мера вона почала стрімко падати, що все-таки показує певну небайдужість громадян до сучасних політичних процесів, адже дії міського голови та загалом прихід до влади не були прозорими. Проте таке домінування неформальних практик в області є виразною ознакою політичної культури харківських еліт. Звідси, нехтування верховенством права, зловживання владою, слідування неформальним практикам є тим, що стоїть на заваді демократизації спільноти. Щобільше, так як великий відсоток мешканців Харківської області твердо стоїть на використанні російської мови в повсякденному житті, місцеві політики часто цим користуються, використовуючи мовну напругу для політичної мобілізації, аби зібрати якомога більше голосів, як серед українськомовних, так і російськомовних. Хоча, у свою чергу, представник місцевої влади Харківщини мав би бути прикладом, який ставав би на захист суверенітету своєї держави, запроваджував ініціативи щодо викриття прибічників країни-агресора у спільноті, та сприяв підтримці громадських ініціатив. Проте, з аналізу соціологічних опитувань можемо припустити, що самих мешканців регіону це не сильно турбує і чинити спротив місцевій владі бажання немає. А для побудови демократичного суспільства важливим є реагування громадян, яке можливе лише при високому рівні соціального капіталу.

Однією з найбільших проблем є те, що загалом мешканці Харківщини не мають визначеної ідентифікації та не можуть провести чіткий кордон, між культурою нашою (українською) та ворожою, бо поняття «нашої» культури для них є розмитим. Це пояснюється тим, що в багатьох опитуваннях щодо політичних настроїв, мови, ситуації на Сході, та релігійної приналежності – думки ділилися навпіл або ж прослідковувалася тенденція, коли значуща частина респондентів просто не могла або не хотіла визначитися зі своєю відповіддю щодо важливих питань, які стосуються розвитку країни. Більше того, тема війни на Сході України, згідно з результатами, видається досить складною та небажаною для обговорення. Також, лише незначна кількість тих, хто вважає конфлікт на Донбасі своєю особистою проблемою. Звідси можна зробити припущення, що харків'янам важко вдаватися до розрізнення «своїх» та ворогів, а більше притаманно не обирати якусь зі сторін, а асоціювати себе з більш широкими категоріями приналежності, а також сліпо покладатися на місцевих урядовців. Їм бракує включеності в політичний процес не лише свого міста, а країни в цілому. Крім того, лише незначна частина жителів Харківщини вважають, що на ситуацію в області хоч якось має вплив українська центральна влада. Отже, таке наявне відчуття відсутності участі регіону в розвитку загальнонаціонального політичного процесу сприяє появі місцевих ідентичностей та протиставленню загальнонаціональній ідентичності.

Жителям Львівщини більш притаманно слідувати традиціям та бути більш активними в політичному житті держави, чому значно посприяла й історична складова. Дивлячись на історичні, культурні та демографічні характеристики регіону, можна вважати Львівську область такою, яка ще на початку становлення України як незалежної держави, мала початково більший соціальний капітал та вищий рівень політичної свідомості,

порівняно з Харківщиною. Наразі ми можемо побачити незначну кількість російськомовних шкіл, установ УПЦ (МП), та майже абсолютно негативне ставлення до радянських політичних діячів. Проте, так само як і на Харківщині, мешканці не вважають, що вони можуть бути почутими й ладні контролювати дії місцевої влади. Це може бути спричинено тим, що рівень до місцевої влади, а особливо мера Львова, з роками погіршується. Незважаючи на це, мешканці Львівської області більш схильні до створення громадських об'єднань, стабільного відвідування церкви, сприяння збереження історичної спадщини, та довіри до ЗМІ.

Такі відмінності у визначенні ідентифікації, ставлення до регіональної автономії, та рівень суспільного інтересу до політичних справ, який на Львівщині є вищим, однозначно має історичний вимір. Історичне минуле України стало одним з найбільших чинників того, що спровокувало регіональний розкол. Більше того, Львів є здебільшого однорідним містом з етнічної точки зору, в той час як склад Харкова є більш змішаним, а так як індивіди будують між собою зв'язки та відбувається постійний процес комунікації, це призводить до більш розмитого почуття ідентичності серед населення області. А також, різна інтерпретація головних історичних подій та політичних діячів через різне історичне минуле регіонів, разом із мовними уподобаннями, становить основні чинники, які все ще сприяють роз'єднаності в поглядах мешканців Харківщини та Львівщини. Звідси, жителі двох регіонів не доповнюють одне одного, а чинять різний вплив на загальнонаціональну політику, що породжує певний дисбаланс на шляху демократизації. Конче необхідним для сприяння демократизації та накопиченню соціального капіталу є те, аби жителі двох областей бачили якусь частину своєї ідентичності в рамках єдиної спільноти, що ділить між собою спільну історичну спадкоємність з елементами спільної культури та громадянської традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЗА ПІДСУМКАМИ ОПИТУВАННЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу до ресурсу: <https://usp-ltd.org/wp-content/uploads/2021/10/9477142546155bd186574c6.56733490.pdf>.
2. Біженці з Донбасу знаходять притулок у Харкові [Електронний ресурс] // ВВС. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/06/140610_kharkiv_refugees_ko.
3. Бітем Д. Визначення і вимірювання демократії / Девід Бітем., 2005. – (Львів: Літопис).
4. Блаватнік А. «Король» Харкова та ворог Авакова: ким був Геннадій Кернес | Громадське телебачення. *Громадське телебачення - Останні новини дня, всі надзвичайні новини в Україні | Громадське телебачення.* URL:<https://hromadske.ua/posts/korol-harkova-ta-vorog-avakova-kim-buv-gennadij-kernes>.
5. В Україні майже 200 російськомовних середніх шкіл. До 2023 року їх мають перевести на українську мову викладання [Електронний ресурс] // Бабель. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://babel.ua/news/37188-v-ukrajini-mayzhe-200-rosiyskomovnih-serednih-shkil-do-2023-roku-jih-mayut-perevesti-na-ukrajinsku-movu-vikladannya>.
6. Вхопився за язик. Чому мер Харкова Ігор Терехов тримається за російську [Електронний ресурс] // Kharkiv Today – Режим доступу до ресурсу: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/vkhopyvsya-za-yazyk-chomu-mer-kharkova-ihor-terekhov-trymayetsya-za-rosiysku>.
7. Голий король”: відпочинок, бізнес та майно Геннадія Кернеса [Електронний ресурс] // Bihus. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:

<https://bihus.info/goliy-korol-vidpochinok-biznes-ta-mayno-gennadiya-kernesa/>.

8. Два Львови: один для переселенців, інший – для львів'ян? [Електронний ресурс] // ВВС. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/11/151103_lviv_displaiced_people_nk.
9. Динаміка відношення до голодомору [Електронний ресурс] // Соціологічна група "Рейтинг". – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg_noyabr_2018.html.
10. ДИНАМІКА ПАТРІОТИЧНИХ НАСТРОЇВ УКРАЇНЦІВ: СЕРПЕНЬ 2019 [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: [https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroy_niy_ukraincev_avgust_2019.html](https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroy_ukraincev_avgust_2019.html)
11. ДИНАМІКА ПАТРІОТИЧНИХ НАСТРОЇВ УКРАЇНЦІВ: СЕРПЕНЬ 2019 [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroy_niy_ukraincev_avgust_2019.html
12. ДИНАМІКА ПАТРІОТИЧНИХ НАСТРОЇВ УКРАЇНЦІВ: СЕРПЕНЬ 2019 [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroy_niy_ukraincev_avgust_2019.html
13. Добкін сказав, коли почне говорити українською мовою [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://lb.ua/news/2014/04/08/262400_dobkin_skazal_nachnet_govorit.html.

14. Добкін. Ніч із Януковичем, Кернес, Аваков, жаба Порошенка, вбивство Кушнарєва. У гостях у Гордона [Електронний ресурс] // YouTube. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=xcdcdDR8toc&ab_channel=%D0%92%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D1%85%D1%83%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B0.
15. Довіра українців до інститутів влади і суспільства на початку 2022 р. [Електронний ресурс] // R&B group. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://rb.com.ua/uk/blog-uk/omnibus-uk/dovira-ukrainciv-do-institutiv-vladi-i-suspilstva-na-pochatku-2022-r/>.
16. Довіра українців до інститутів влади і суспільства на початку 2022 р. [Електронний ресурс] // R&B group. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://rb.com.ua/uk/blog-uk/omnibus-uk/dovira-ukrainciv-do-institutiv-vladi-i-suspilstva-na-pochatku-2022-r/>.
17. Дотримання принципу верховенства права. Львів [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://fama.agency/publichnyj-menedzhment/dotrymannya-prytsnypu-verhovenstva-prava-lviv/>.
18. Етнічний склад населення Харкова на початку ХХІ ст. [Електронний ресурс] // Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2018/S17/microcad18_5_5.pdf.
19. Карта переходів з УПЦ МП до ПЦУ | Parishes of Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate [Електронний ресурс] // Harvard Maps – Режим доступу до ресурсу: https://harvard-cga.maps.arcgis.com/apps/TimeAware/index.html?appid=95a539b01f40431db45dd41c9b460362&fbclid=IwAR2Qn2Bhorug5_A4apA2QRtBzbdgHvvEHtdausx0o32RfXEJWQBcQ6taTV8.

20. Конституція України - Розділ I [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i#:~:text=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%201.,%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%2C%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%2C%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0..>
21. Культурні практики львів'ян [Електронний ресурс] // Fama research agency. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://fama.agency/portfolio/kulturni-praktyky-lviv-yan/>.
22. Львів завжди був, є і буде твердинею українських національних цінностей, тому для нас важлива якість сервісу,- А. Москаленко [Електронний ресурс] // Львівська міська рада – Режим доступу до ресурсу: <https://city-adm.lviv.ua/news/economy/246170-lviv-zavzhdybuv-ie-i-bude-tverdyneiu-ukrainskykh-natsionalnykh-tsinnostei-tomu-dlia-nas-vazhlyva-iakis-servis-a-moskalenko>.
23. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) [Електронний ресурс] / Юрій Мацієвський – Режим доступу до ресурсу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Matsiievskiyi_Yurii/U_pasttsi_hibrydnosti_z_ygzagy_transformatsii_politychnoho_rezhymu_v_Ukraini_1991-2014.pdf.
24. Між двох вогнів: аналіз зв'язків людини, яка по суті керує Харковом за відсутності Кернеса [Електронний ресурс] // Bihus. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://bihus.info/mizh-dvoh-vogniv-analiz->

[zvyazkiv-lyudyny-yaka-po-suti-keruye-harkovom-za-vidsutnosti-kernesa/](https://www.slovoidilo.ua/2017/05/19/infografika/suspilstvo/mova-vykladannya-navchalnykh-zakladax-ukrayini-najbilshe-rosijskykh-shkil/).

25. Мова викладання у навчальних закладах: де в Україні найбільше російських шкіл [Електронний ресурс] // СЛОВО І ДІЛО. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://www.slovoidilo.ua/2017/05/19/infografika/suspilstvo/mova-vykladannya-navchalnykh-zakladax-ukrayini-najbilshe-rosijskykh-shkil.
26. Мова викладання у навчальних закладах: де в Україні найбільше російських шкіл [Електронний ресурс] // СЛОВО І ДІЛО. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://www.slovoidilo.ua/2017/05/19/infografika/suspilstvo/mova-vykladannya-navchalnykh-zakladax-ukrayini-najbilshe-rosijskykh-shkil.
27. Населення Львова: як змінювалася чисельність та національний склад міста Лева за останні вісім сторіч [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.032.ua/news/3134025/naselenna-lvova-ak-zminuvalasa-ciselnist-ta-nacionalnij-sklad-mista-leva-za-ostanni-visim-storic>.
28. Новини [Електронний ресурс] // Львів Соціальний – Режим доступу до ресурсу: <https://social.lviv.ua/ngo/perelik-gromadskykh-organizacij/lvivske-oblasne-tovaristvo-polit/>.
29. Оцінка громадянами ситуації та процесів, що відбуваються в країні. Ставлення до вступу до Європейського союзу та НАТО (листопад–грудень 2021р.) [Електронний ресурс] // Разумков Центр. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-ta-protseviv-shcho-vidbuvaiutsia-v-kraini-stavlennia-do-vstupu-do-yevropeiskogo-soiuzu-ta-nato-lystopad-gruden-2021r>.

30. Пошук консенсусу: у Харкові тривають перемовини щодо єдиного кандидата в мери [Електронний ресурс] // Суспільне Новини. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://suspilne.media/134500-posuk-konsensusu-u-harkovi-trivaut-peremovini-sodo-edinogo-kandidata-v-meri/>.
31. Прозорість та фінансове здоров'я 50 найбільших міст та 24 регіонів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://local-governments.icps.com.ua/profile/T/c14/2020>.
32. Рейтинг прозорості 100 міст України [Електронний ресурс] // Transparent cities – Режим доступу до ресурсу: <https://transparentcities.in.ua/transparency-rating>.
33. РЕЛІГІЙНА САМОІДЕНТИЧНІСТЬ І МОЛИТВА В УКРАЇНІ [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=638>.
34. Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000 - 2021pp. [Електронний ресурс] // Разумков Центр – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf.
35. Російська отримала статус регіональної в Харківській області [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24692690.html>.
36. Соціальний Захист Харків [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://sochahist.kharkov.ua/>.
37. Ставлення львів'ян до політичних діячів [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://fama.agency/polityka/stavlennya-lviv-yan-do-politychnyh-diyachiv-kviten-2021-r/>.
38. Схід і Захід України: що об'єднує і роз'єднує громадян перед виборами [Електронний ресурс] // Українська Правда – Режим

доступу до ресурсу:

<https://www.pravda.com.ua/articles/2018/09/10/7191621/>.

39. У Харкові прихильники та супротивники мовного закону пікетують облраду [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24692544.html>.
40. Фісун О. Політичний режим України у порівняльній перспективі [Електронний ресурс] / Олександр Фісун. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: https://www.libr.dp.ua/text/sp2008_1_2.pdf.
41. Харків'ян найбільше хвилює безробіття і війна [Електронний ресурс] // KharkivToday – Режим доступу до ресурсу: <https://2day.kh.ua/ua/news/kharkivyan-naybilshe-khvilyue-bezrobittya-i-viyna>.
42. Як змінилася партійна структура місцевих рад Львівщини за підсумками місцевих виборів 2020 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.prostir.ua/?news=yak-zminylasya-partijna-struktura-mistsevyh-rad-lvivschyny-za-pidsumkamy-mistsevyh-vyboriv-2020-roku>.
43. Які партії до ЛІМР підтримують львів'яни через пів року після виборів? [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://fama.agency/polityka/yaki-partiyi-do-lmr-pidtrymuyut-lviv-yany-cherez-piv-roku-pislya-vyboriv/>.
44. Aberg M. Europe-Asia Studies [Електронний ресурс] / Martin Aberg. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09668130050006808>.
45. Beetham D. Democracy: a beginner's guide / David Beetham., 2005.
46. Bourdieu on social capital – theory of capital [Електронний ресурс] // Institute for Social Capital. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.socialcapitalresearch.com/bourdieu-on-social-capital-theory-of-capital/>.

47. Bourdieu P. Outline of a theory of practice [Электронный ресурс] / Pierre Bourdieu // Oxford University Press. – 2013. С. – Режим доступа до ресурсу:
<https://ipfs.io/ipfs/bafykbzacedjqh7kqscf6auaqq7h2spsdkgi3crh5haya5y526hym2o2er74uu?filename=outline-of-a-theory-of-practice-pierre-bourdieu-in--annas-archive--libgenrs-nf-1195069.pdf>.
48. Bourdieu P. THE FORMS OF CAPITAL [Электронный ресурс] / Pierre Bourdieu. – Режим доступа до ресурсу:
https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf.
49. Bourdieu P. THE FORMS OF CAPITAL [Электронный ресурс] / Pierre Bourdieu. – Режим доступа до ресурсу:
https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf.
50. Brooks D. John Stuart Mill Showed Democracy as a Way of Life [Электронный ресурс] / David Brooks // New York Times – Режим доступа до ресурсу: <https://www.nytimes.com/2018/01/15/opinion/john-stuart-mill-democracy.html>.
51. Ebers T. Philosophy and Cultural Heritage. An Approach to Philosophy in Museal Contexts [Электронный ресурс] / Thomas Ebers – ст. 61. Режим доступа до ресурсу:
<https://revista.proeditio.com/revistamonograma/article/download/3977/4636/11758>.
52. Fine B. Social capital versus social theory political economy and social science at the turn of the millennium [Электронный ресурс] / Ben Fine. – 2001.
53. Gillespie L. Pierre Bourdieu: Habitus [Электронный ресурс] / Liam Gillespie // CLT. – 2019. – Режим доступа до ресурсу:
<https://criticallegalthinking.com/2019/08/06/pierre-bourdieu-habitus/>.

54. History and Identity [Электронный ресурс] // Harvard University. – 2017.
– Режим доступа до ресурсу: <https://gis.huri.harvard.edu/history-and-identity-module>.
55. Lin A. Social Capital An International Research Program [Электронный ресурс] / A. Lin, B. H. Erickson // Oxford University Press. – Режим доступа до ресурсу: https://gateway.ipfs.io/ipfs/bafykbzacebklx5nwjjfbvmjwg663kw4d5qk656p5runjifyw4e5e5tpde67i?filename=Nan%20Lin%2C%20Bonnie%20Erickson%20-%20Social%20Capital_%20An%20International%20Research%20Program-Oxford%20University%20Press%2C%20USA%20%282008%29.pdf.
56. Moysen G. Politics and religion in the modern world / George Moysen., 1991.
57. Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Robert D. Putnam., 1993.
58. Revolution of Dignity [Электронный ресурс] // Harvard Maps – Режим доступа до ресурсу: <https://harvard-cga.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=2fa308aa641d43139d3a5b5b59081a5a>.
59. Social Capital and Pierre Bourdieu: A Digest [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://raggeduniversity.co.uk/2014/05/06/social-capital-pierre-bourdieu-digest-alex-dunedin/>.

Анотація

дипломної роботи

Тема: «Вплив розвитку соціального капіталу на процес демократизації у Львівській та Харківській областях»

Студентки: Каня Діани Сергіївни

Рік навчання, факультет: Факультет соціальних наук та соціальних технологій, Політологія 052 (2019 - 2023 рр.)

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент С.О. Кисельов.

Рецензент: _____

Захищена: « » _____ 2023р

Короткий зміст: У своїй дипломній роботі я розглядала соціальний капітал жителів Харківської та Львівської областей, і його вплив на процес демократизації в Україні. Для розкриття поняття соціального капіталу в першому розділі використовувалася теорія Р. Патнема та П. Бурдьє, а для вимірювання демократизації – Д. Бітема. Порівняння суспільств двох регіонів відбувалося в другому розділі через аналіз результатів соціологічних опитувань щодо мовних, ідеологічних, культурних уподобань, та громадянської залученості в спільноті. У третьому розділі я інтерпретувала емпіричні дані на становлення соціального капіталу та демократизації, зачепивши різну історичну складову двох регіонів та проаналізувавши рівень довіри, що сприяє асоціаціям взаємного кредиту. Після закінчення аналізу, дійшла до висновків, що Львівська область має вищий рівень соціального капіталу, який, очевидно, більше сприяє процесу демократизації в Україні.